

En vurdering af glossematikken og dens reception

Louis Hjelmslevs forudsætninger og fejlgreb

Af Erik W. Hansen

In view of the gargantuan and Romantic claims that Louis Hjelmslev concludes *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* with: »we find no non-semiotics that are not components of semiotics (...) and no object (...) is not illuminated from the key position of linguistic theory« and of his wholesale condemnation of the scholarly humanistic tradition of the nineteenth century, one must ask some research ethical questions: what authors did Hjelmslev read? Why did he not discuss the works by scholars to whom the concepts of system, structure, totality, relation, category, deduction, dependence as well as immanence were household theoretical terms long before Hjelmslev (and modern synchronic linguistics) reinvented them? Did he read H. Steffens, J.L. Heiberg, Kierkegaard, Brandes, Høffding, Russell, literary critics like P.V. Rubow and T.S. Eliot? Why did he not discuss the works of his two heroes, Tranekjær-Rasmussen and Jørgen Jørgensen? If Glossematics is to be saved from oblivion and its legacy become a living one, Hjelmslev scholars must doff their obsequiousness and call Hjelmslev's (epistemological) bluff.

I at karakterisere en Digter, der har gjort Epoke, er det nødvendigt, at man gaar ud fra en *historisk* Beskuelse af den Tid, i hvilken han fremstod, thi først derved kan det blive klart fremstillet, hvad han lærte af sine Forgjængere, og hvad hans Geni skabte.

Peder Hjort¹

Jacob Meys festtale til Lingvistkredsen i København i anledning af dennes 75-års jubilæum rummer passage, der ikke bør stå alene, og mangler vision for den nødvendige betingelse – Sprogteorien – for eksistensen af talens genstand; artiklen bliver en gravskrift over glossematikken. Min artikel er ikke et korrektiv til Jacob Meys anekdoter om personen Louis Hjelmslev og andre – jeg har ingen grund til at anfægte disse minders korrekthed, og til trods for, at jeg finder nogle forstemmende, udgør de det paradoks, at de belyser glossematikkens manglende og negative indflydelse på eftertidens lingvistik (i Danmark) samtidig med, at de siger en del om forskningens sociologi, et emne som Hans Basbøll giver sin kommentar i forbindelse med paradigmeforskningens ulemper.² Min artikels argument er konstruktiv³ og særdeles kritisk: Hjelmslevs intellektuelle horisont medførte fejlagtige postulater om tidligere og samtidige teoridannelser

inden for humaniora, en kendsgerning som receptionen nådigt lukker øjnene for. Følgelig er artiklen også en kritik af immanent ('nykritisk') analyse af 'tekster'⁴ og et plaidoyer for nødvendigheden af historisk metode – at se 'tingene' som begivenheder i tid. Hverken Hjelslev selv eller receptionen har forstået ambivalensen i Sprogteoriens væsen: dens fundamentale immanens- og synkronigrundlag isolerede glossematikken – som et symbolismedigt – og blev derved Hjelslevs eget gravmæle. Hjelslevs intellektuelle horisont bidrog til at indkapsle teorien og bevirkede, at han ikke indså, hvor mange af den moderne lingvistikks synspunkter, der var blevet foregrebet af det intellektuelle miljø i Europa fra slutningen af det attende århundrede (1789) til de første 20-30 år af det tyvende. I dette miljø ser vi tendenser og impulser, der anskueliggør, hvorfor den lingvistiske reaktion fra ca. 1880 og fremefter blev radikal; men i sin overdrevne radikalitet løsrev de moderne lingvister sig fra livgivende inspiration i det øvrige humanistiske miljø – et miljø som lingvistikken – Hjelslev – alligevel ikke kunne holde sig fra.

Et forskningsetisk spørgsmål: hvad læste, hvad kunne, hvad burde Hjelslev have læst i sin studietid – og senere?

De nye lingvistiske tanker, der begyndte at dukke op omkring 1880 i Europa, og som overalt blev dominerende fra ca. 1920, var i Danmark samtidige med Det moderne Gjennembrud og fortsattes fra 1890 i Symbolismens kontekst og ind i det tyvende århundrede med en tung realismearv fra Gjennembruddet, generelt fra Naturalismen i Europa; her skal Impressionismen i kunsten ikke overses. En undersøgelse af denne kulturelle kontekst og (forsøg på) svar på overskriftens historisk-biografiske spørgsmål er væsentlige, hvis Hjelslevs sprogvidenskabelige bidrag mht. originalitet skal kunne vurderes; med K.E. Løgstrups ord i slutningen af *Vidde og prægnans* (1976) er Hjelslevs værk imponerende – men hvorfor? Jacob Meys artikel giver ikke et glimt af dette, og Michael Rasmussens omfattende Hjelslevbog forholder sig beskrivende og udlæggende til Hjelslevs produktion.⁵ Problemet er, at Hjelslev er blevet behandlet og modtaget som værende over kritisk kritik, idet *les mots du maître* betragtes som sakrosankte; denne indstilling fossillerer glossematikken og gør den reelt til et stykke tidstypisk litteratur, som kan udsættes for konstant fortolkning. Ingen forsøger at ændre eller forbedre Tom Kristensens *Hærværk*, der som afsluttet er uden for tiden, men som lever, når romanen læ-

ses eller fortolkes i en dynamisk videnskabstradition (se note 59). Derimod lever en videnskabelig produktion kun i kraft af de af dens resultater, der holder for en videnskabelig afprøvning, og som kan fortsætte som dele i nye teoretiske strukturer; denne dialektik har jeg kaldt *Den kritisk-filologiske Metode* (se note 19). Parafrazen af, hvad Tom Kristensen og Hjelmlev *eigentlich* 'mente' med deres respektive værker, forbliver – med en omformulering af Fjord Jensens ord (*Kritik*, s. 133) – hvor rationel den end er, en subjektiv omskrivning af værkets indhold, og frigør indholdet fra det »formsprog, der kvalificerer« værket (»budskabet«) som en litterær eller videnskabelig tekst: og Fjord Jensens følgende ord kan bruges som en direkte kritik af Hjelmlevs reception: »parafrazen [er] pædagogisk (...) fejlagtig, da den skyder fortolkerens erkendelse og oplevelse frem som et uvedkommende mellemed mellem teksten og læseren, der tvinges til at opleve fortolkerens oplevelse«. En afart af parafrazen er den antagelse, at for at forstå Hjelmlev skal man først have indgående kendskab til matematikere og logikere som Henri Poincaré, Rudolf Carnap og Alfred Tarski; kravet om sådanne forstudier bliver en pind til emnets ligkiste og bidrager til en fortolkningstradition over Hjelmlev, der kun fjerner nye og selv hærdede læsere mere og mere fra primærteksterne; disse forstenes, deres forfatter mytificeres. Flemming Lundgreen-Nielsen siger i anden sammenhæng, »hvor fordybelsen i tekstmaterialet mangler, tager forkyndelsen over og skaber en heltedyrkelse«. ⁶ En glossematisk fortolkningstradition bliver en metametadisciplin og gør glossematikken selvophævende; thi når f.eks. Michael Rasmussen mener, at hans omfangsrige udlægning er indeholdt i Hjelmlevs tekster som underforståede eller uekspliterede forudsætninger, bliver glossematikken i ekstrem grad metafysisk (dvs. uvidenskabelig) og følgelig selvophævende (se note 10). Derfor bliver en tekstkritisk (immanent og direkte) analyse af glossematikken en nødvendig indgang til forståelse af den. (Jeg erkender det ambivalente i min påstand).

Tilsyneladende ved vi ikke ret meget om, hvad Hjelmlev læste i sin studietid og senere, eller hvilke forelæsninger han frekventerede. Selvfølgelig giver bibliografierne visse oplysninger, men i betragtning af Sprogteoriens utopiske præntioner eller konsekvenser – intet objekt (dvs. alle sprog og alle ikke-sprog) er uden for teoriens fangarme (*Omkring sprogteoriens grundlæggelse*, s. 111)⁷ – er det kritisabelt, at Hjelmlev ikke tog hensyn til den løbende samtids og ikke mindst det nittende århundredes litterære bevægelser, fremskridt inden for litteraturkritik, historie, filosofi, logik, sociologi og ikke mindst psykologi. Den metodiske betydning af

den stringente kildekritik, som Kr. Erslev havde indført i dansk historievitenskaber, underkendes (se nedenfor); og den realisme, der fulgte naturvidenskabernes begyndende gennembrud i det nittende århundrede, der som bekendt overtages af sociologien (Durkheim, se note 14) og af Naturalismen først i Frankrig (*pace* Brandes, s. 10 (»Forord til sjette udgave« (1923))), bliver den uproblematiserede horisont for synkroniens gennembrud og legitimering fra omkring 1900; denne i det store og hele deskriptive horisont styres af en 'sanser'realisme, som hverken historikeren i sagens natur⁸ eller kunsten som helhed kan nøjes med, selv om et synkroni- og tilstandsbegreb er indeholdt i det impressionistiske maleris fastholden af det her-og-nu, øjeblikkeligt sete som i Renoirs *Moulin de la Galette* (se note 9).

Hvad den moderne lingvistikks fædre overså, var dialektikken i det intellektuelle miljø fra Den franske Revolution – fra Romantikens opgør med Oplysningstiden via både Naturalismens opgør med førstnævnte og Impressionismens personligt-subjektive naturalisme til europæisk (fransk) symbolisme;⁹ i denne dialektiske proces bliver både et immanens- og som nævnt et synkronibegreb udkrystalliseret. I Symbolismen blev kunstens billedsprog knyttet til det 'indre', ikke længere til en 'objektiv' ydre verden, og ud af denne nye forankring kunne immanens (og autonomi) let opstå – al sanser- og tidsbaseret kontekst blev i bedste fald centreret i kunstnerens 'nu', hvis den ikke blev filtreret fra dette litterære/kunstneriske øjeblik, hvori værket fremstod som en absolut, selvberørende enhed eller helhed, en struktur *sui generis*, der forstås ved en 'tekstanalytisk *close-reading*';¹⁰ immanens – et både hegelsk og kierkegaardsk begreb – opstår, når 'værket' ikke forankres i en ydre (realistisk) verden, mens synkronibegrebet bliver funderet i en praktisk øjebliksrealisme, som opsummeret i fotografiets tilstandsbegreb kom til at dominere lingvisterne efter 1880. Hvor Impressionismens maleri forblev i virkeligheden (f.eks. malede den enkelte maler motivet på forskellige tidspunkter, under forskellige 'perspektiver'), transcenderede lingvistikken synkronie emne virkeligheden og sattes i forbindelse, placeredes måske endda romantisk i en supraindividuel sfære, som lingvistikken til dato ikke er kommet ud af. Det danske sprog betragtes som samtidigt nærværende for en skagbo, sønderjyde, fynbo, lollik og bornholmer – eller endnu grellere under tidens kategori: »Det danske sprog kan snart fejre sin tusindårsdag«.¹¹

Bibliografien til Michael Rasmussens Hjelmlevbog omfatter nogle værker, som man kunne forvente læst af Hjelmlev som studerende – og senere; var Hjelmlev ikke bekendt med de tidlige formallogikeres værker

Peano, Frege, Whitehead og Russell, og også C.I. Lewis? Russell var som bekendt stærkt optaget af mulighedsbetingelserne for erkendelse og videnskabelig metode. Henvisninger til psykiatere og psykologer som Kraepelin, Bleuler, Freud og Jung er fraværende i Hjelmsslevs bibliografier – de tidlige associations- og mosaikpsykologer henviser Hjelmsslev flittigt til, men ikke til gestaltpsykologien.¹² Det samme gælder filosoffer som Harald Høffding og Henri Bergson.¹³ Var Hjelmsslev ikke optaget af Bertrand Russells skarpe kritik i 1914 af Bergson og tidens evolutionisme, direkte eller indirekte influeret af tankerne i Georg Brandes' *Hovedstrømninger* eller, som antydnet ovenfor, af litterære/kunstneriske strømninger uden og inden for Danmarks grænser?¹⁴ Jeg ved ikke, hvor generelt eller personligt 'interesseløsheden' omtalt af Brandes i 1923-forordet (s. 11) skal tages, men de intellektuelle og kunstneriske strømninger, hvori både synkroni og immanens kan udledes var velkendt inden 1923 – uden for Danmark, hvorimod den litteraturkritiske metode, som lingvistikens synkroni- og immanensbegreb genspejler, ikke var kommet til landet ifølge Johan Fjord Jensen; om *Nykritikken* siger Fjord Jensen (s. 141), at der i Danmark »frem til anden verdenskrig ikke [mærkedes] meget til bevægelsen«; men hvorledes kunne Hjelmsslev overse så vel den norske anglist Johan Storms pionerarbejde inden for 'det levende sprog' som specifikt *Quousque Tandem*-bevægelsen, og her må jeg gentage, den åndeligt-kulturelle kontekst generelt, der gødede jorden for hans synspunkter og for, hvad man kalder 'den moderne lingvistik'?¹⁵ Jeg skal i det følgende betragte spørgsmålet ovenfor fra en anden vinkel.

Hvor havde Hjelmsslev nogle af sine væsentlige begreber fra – f.eks. kategori, system-forløb, udtryk-indhold samt totalitet, relation og struktur, immanens?

Mellem Hjelmsslev og termerne i overskriften er der traditionelt en gensidig afhængighedsforbindelse; men alle begreberne, hvortil må lægges *synkroni*, *sammenhæng*, *afhængighed* og *funktion*, var 'opfundet', før Hjelmsslev tager dem til sig som for den glossematiske analyse særegne. Således var de udbredt dels i og som konsekvenser af den nye symbolske logik, dels i sprogkredse siden Hermann Pauls *Sprachwissenschaft* (1880), Wilhelm Viëtors *Der Unterricht muss umkehren* (1882),¹⁶ H.G. Wiwels *Synspunkter for dansk sproglære* (1901), og Saussures posthume værk *Cours de lingui-*

stique générale (1917), men allerede da havde de været nærmest fællesgods i vor vesterlandske civilisation: dualismen med relationsbegrebet fører direkte tilbage til Platon og Aristoteles, hvad også totalitet og transcendens (Platon) og kategori og immanens (Aristoteles; Hegels 'panlogisme'; Kierkegaard) gør; i Hjelmsslevs samtid var kategori, relation, totalitet og analogi blevet behandlet uddybende af Harald Høffding dels i monografier, dels i *Den menneskelige Tanke* (København: Gyldendal 1910).¹⁷ Glossematikken er derfor en eklektisk teori, selv om Hjelmsslev ellers gerne ville have, at teorien fremstod som ved et kierkegaardsk spring – et absolut brud med fortiden.¹⁸ Men det er Hjelmsslevs teoretiske og pædagogiske fortjeneste dels at have defineret (nogle af) termerne, dels at have anvendt dem stringent i sproganalysen, så at læseren er på det rene med deres betydning: han skabte en ny syntese af egne og af de af de nedarvede begreber, han kunne bruge – et godt historisk princip,¹⁹ men det kan ikke nægtes, at Hjelmsslev ikke udviste nogen særlig interesse for mulige inspirationskilder – ud over Saussure, hvilket også betyder, at han på ingen måde kan tage æren for at ville videnskabeliggøre humaniora – de humanistiske discipliner (se note 14). Hans påstand (*OSG*, s. 8-9), at han slutter sig »til fortiden paa de enkelte punkter hvor resultaterne os bekendt er naaet af andre før os«, skal tages med store forbehold, da Hjelmsslevs kendskab til fortiden er ekstremt begrænset og selektivt.

Hjelmsslev og Brandes. To metoder: en inklusiv og forsimpelende over for en inkluderende og sammenfattende. Illustreret med Chateaubriand og Fru de Staël

Hjelmsslevs en gros-kritik af det nittende århundrede yder ikke Georg Brandes retfærdighed. Brandes nærede ikke høje tanker om åndslivet i Danmark hverken i halvfyrdserne eller i de halvtreds år mellem 1. udgave (1872) og 6. udgave (1923) af *Hovedstrømninger*.²⁰ Denne karakteristik kan ikke anvendes på periodens sprogforskning: her blev reaktionens, dvs. *Quousque Tandem*-bevægelsens nye pædagogiske ideer grebet med kys-hånd og videreudviklet i Tyskland og Skandinavien; Otto Jespersen og H.G. Wiwel satte i overensstemmelse med denne pædagogiske bevægelses principper studiet af det talte sprog og dermed parret sprog og samfund i højsædet; og med Saussure og Antoine Meillet fik sproget henholdsvis en psykologisk og sociologisk basis, der begge udelukkede både historien og

paradoksalt et immanent synspunkt, og det blev reelt kun synkronibegrebet, ikke et nyt begreb, der blev bevægelsens slagord. Fra at have været en utilitaristisk-pædagogisk metode – synkronismen – i Rationalismens sprogstudier og ind i det nittende århundrede bliver begrebet omfortolket til at få teoretisk status til trods for Kr. Mikkelsens voldsomme angreb på H.G. Wivel (se nedenfor).²¹ Derfor kunne tankegangen og metoden som *helhed i Hovedstrømninger* ikke finde plads i den nye lingvistiske retning: Brandes skildrede et forløb – »en historisk Bevægelse« som en tekst med dramaets »karakter og form«, et »stort Drama« i »seks Akter«, placeret i et bestemt rum og en bestemt tid (s. 17;229f./ADL, s. 4; se note 24 nedenfor). En synkron betragtning, der søger en immanent systemgenstand, er ikke til stede, idet et folks litteratur (en tekst) bør fremstille folkets »Anskuelsers og Følelsers hele Historie« (s. 228-31/ADL, s. 2).²² Havde Hjelmlev kun lagt mærke til dette og derefter lagt bogen fra sig, havde det været forståeligt, fordi *Hovedstrømningers* metode var transcendent eller, med Paul V. Rubows ord, *indfølende* og ikke *sondrende* og *vurderende*.²³ Men hos Brandes kunne Hjelmlev også have fundet sit opgør med tidens store skældsord, 'filologien', som han, Hjelmlev, indsnævrede til en karikatur: »Sprog som Middel til at trænge ind i Folkeslagenes Kultur«²⁴ og det på en 'atomistisk' måde; således kunne han let udlede en følgekarakter af al humanistisk forskning før hans glossematik (*pace* Saussure; *OSG*, s. 8-9), og det, som Hjelmlev gjorde på de første sider af *OSG* (s. 5-11), hvor han opsummerede sin humanistiske tradition, er intet mindre end et karaktermord på samme.²⁵ Det er aldeles urimeligt og direkte forkert at frakende både det nittende århundrede og Brandes analysens princip eller et psykosociologiserende – og dermed synkroniserende – syn, men at århundredets historiske metode og Brandes' metode også indeholder syntetiserende og biografiske elementer er ubestrideligt: ingen af dem lader nemlig analysen stå alene; Brandes' synkronibegreb udtrykker i dets 'klassificerende' fremadskuen fra et givet øjeblik en tilblivelsesproces, hvor tidens irreversibilitet opretholdes; derfor fremstår han som kritiker af både en historiefilologi, der kun ser 'baglæns' (rekonstruerende oprindelsen) og en 'falsk' historisme (se nedenfor).²⁶ Heroverfor har vi Hjelmlevs udokumenterede postulat om, at kun det var videnskab, som efterlevede en analytisk-deduktiv undersøgelse af en immanent, statisk-synkron struktur *sui generis*, hvis resultater til sidst i proceduren skulle indsættes i større helheder (synteser). Hertil er at bemærke, at immanens, transcendens, tilstand, synkroni og struktur er glossematisk metafysiske termer – *aldrig* defineret af Hjelmlev. Således må en anden af Hjelmlevs karakteristikker af traditio-

nen: »historien og dærmed humanismen i dens helhed synes endnu langt fra at ville anerkende berettigelsen og muligheden af noget saadant [dvs. et systematiserende synspunkt]« (OSG, s. 10) henstå som et produkt af Hjelmslevs uvidenhed: Hjelmslevs spekulative (deduktive) genrelære (konnotationssprogenes hierarki (OSG, s. 110), respektfuldt udlagt af Rasmussen (s. 231)), var for litteraturen foregrebet af »den lidet historisk sindede Heiberg«, der i Systemet (Hegels), fandt inspiration til sit formale system over æstetikken.²⁷

Som ethvert opgør eller oprør havde også Brandes sine slagord: frihed og tro – frihedstro og fremskridtstro – tankens frihed og forskningens frihed, – samt »Humanitetens frie Udfoldelse« (Brandes, s. 11; 26f./ADL, s. 12f.) – for ikke at glemme »at sætte under debat«. Nok er disse generelle, og næppe nogen moderne forsker og tænker siden Voltaire har ikke på papir hyldet dem. Brandes som rebellen²⁸ kunne Hjelmslev måske spejle sig i; rebellen måtte dog indordne sig magtstrukturerne ved Københavns Universitet; Wiwels bog fra 1901 blev udsat for en nedgørende og ironiserende behandling af Kr. Mikkelsen,²⁹ og til trods for Hjelmslevs begejstring for Otto Jespersens *Sprogets Logik* harmonerede Jespersens antropocentriske og fremskridtsbaserede sprog(historie)syn ikke med den kontradiktoriske opdeling af lingvistikken, som Saussure og Hjelmslev – og Wiwel – stod for.³⁰ Modsat Hjelmslev skriver Jespersen, hvor stærkt influeret han var af Brandes: »Ingen åndelig vakt af mit slægtled kunde undgå at blive stærkt påvirket af ham og det røre han og hans tilhængere vakte [og han har] spillet en meget stor rolle i min åndelige væxt«. ³¹

Hjelmslev forstod ikke, at selv om ens analyse er historisk-syntetiserende behøver ens idealer ikke at være udgået fra en fortidigt antikiserende åndstilstand (Brandes, s. 22f.; 232/ADL, s. 9f.). Den revolutionære ånd, som Brandes (s. 16/ADL, s. 3) antog, har naturligvis sine rødder i Den franske Revolution, til hvis 'doktriner og idealer' Otto Jespersen også bekendte sig hele sit liv.³² Derfor er det ikke svært at drage en parallel til *både* Brandes' beskrivelse af, hvorledes det nittende århundredes revolutionære bevægelser gik hen over hovedet på Danmark – der kun kom med i 'reaktionen' (s. 16, 18/ADL, s. 3, 5; og indirekte s. 131) – og Mikkelsens reception af H.G. Wiwel. Men den hellige ild har ingen kurs, og tiden var i mere end en forstand med de nye sprogtanker (se nedenfor). I *Hovedstrømninger* udkrystalliseredes den åndelige horisont, som direkte blev medspillende for Jespersen, måske indirekte både med- og modspillende for Hjelmslev: i sin analyse af Chateaubriands *René* fremhæver Brandes »Individets Løsgivelse og Tankens Frigørelse« (s. 67/ADL, s. 51), fordi »hint

gamle Samfund sprænges« (s. 68/*ADL*, s. 52). Individet levede ikke læn- gere i en fastlåst (samfunds)struktur, som »Led eller Del af et større Hele« (s. 69/*ADL*, s. 52f.), men ethvert blev et spejl, der gengav verden,³³ og ingen reaktion kunne ændre ved dette – samfundet er fra nu af ’menneskeskabt’ (s. 68/*ADL*, s. 52) – »lad os gå til Grunde under Modstand« (Sénancours *Obermann*, s. 80; jf. s. 87/*ADL*, s. 63, 68f.).³⁴ Forholdet mellem individ og samfund bliver nu sat til debat,³⁵ således som Benjamin Constant gjorde det i *Adolphe* og Goethe i *Werther* (s. 101/*ADL*, s. 81), og det med samme skæbnsvangre resultat i kraft af »Samfundspavens Magt til at binde og løse«. I *Axel og Valborg*, et anæmisk »lyrisk Sørgespil« vis-à-vis f.eks. Shakespeares *Romeo og Julie* og de to nævnte værker, bliver troskab som udtryk for den samfundsmæssige moral en statisk forudgiven nødvendighed, ikke et produkt af to individers handlinger (s. 104/*ADL*, s. 84; se s. 111f./*ADL*, s. 90f. samt s. 144/*ADL*, s.119, hvor synspunktet gentages). I lingvistisk henseende har vi modsætningen mellem på den ene side det statiske, den forudgivne (overindividuelle) struktur med dens lige så forudsatte regel i det levende sprog (Hjelmslev) og på den anden side det dynamiske, reglen og strukturen som produkter af det levende sprog, talt af individer (Jespersen). Jespersen havde næppe besvær med at finde enheden mellem jegets personlighed og sit antropocentriske sprogsyn (teori),³⁶ mens Hjelmslev ikke kunne skabe en helhed af lingvistens ’umenneskelige’ sprogsyn og hans individualisme, oprør og reaktion. I strukturen – med en strukturalistfloskel – bliver individet ’talt’ (*l’homme parlé*), individet taler ikke (*l’homme parlant*). Jespersen så forskningens ambivalens – den videnskabelige teori må tage en chance på den ’øjeblikkelige’ genstand, der (lev)er i det dynamiske samfunds vold, mens Hjelmslev fastlåste samfundet og sprogbrugeren (som konnotata) i en tegnfunktion (konnotation; jf. »Some Reflexions«, note 3 ovenfor) og dermed som ’objekter’ for sprogteorien, der i sin arealisme ’eksisterer’ uden for et mangedimensionalt samfundslivs dynamik. Således løb Hjelmslev og hans glossematik ingen risiko, fordi sprog, menneske, samfund i deres respektive øjeblikke blot skulle udsættes for et beregningsarbejde på basis af teoriens kalkyle – alle tænkelige variationer (nydannelser) er forudset/-sat af kalkylen! Hvilken superbia. Som Jacob Mey husker det (se note 35): Hjelmslev plejede at sige, »at nu havde han lavet en teori, som vi andre bare skulle bruge, i stedet for at diskutere for meget om dens grundlag«.³⁷

I omtalen af Fru de Staël finder Brandes (s. 122/*ADL*, s. 99f.), at hendes »Grundtanke« var, at »fri Samfundsforhold nødvendigvis må føre til litterære Nydannelser«,³⁸ fordi en af »Regler lænkebundet Litteratur« ikke

hører hjemme i et politisk frit samfund. I begge disse litterære konstateringer ses samme bevægelse – samfundsforhold betinger litteraturen eller emnet; med samme type kausalitet kan vi forstå, hvorfor den synkrontatiske betragtningsmåde i sprogvidenskaben begyndte at vinde frem i perioden 1880-1920: i flere af periodens vesteuropæiske samfund opstod på grund af deres materielle udvikling et behov for kendskab til de talte sprog, hvilket genspejledes i landenes skolesystemers nye curricula.³⁹ Det er indlysende, at den historisk-komparative metode, hvis hovedformål var rekonstruktion, hverken er egnet til at beskrive et aktuelt talt sprog som en fra alt løsreven selvberørende størrelse eller til at opfylde et samfunds 'målrettede' utilitaristiske formål med uddannelse; mottoet *Non scholae, sed vitae* får her sin moderne indsnævrede betydning: *vita* 'samfund'. Danmark kom med i tidens reaktion – men på en fordrejning og sammenblanding af kendsgerningerne, der yderligere forplumres af striden mellem en naturvidenskabelig og humanvidenskabelig metodik (se nedenfor note 41): kritikken af landenes klassisk baserede uddannelsessystemer overførtes unødvendigt på tidens universitære sprogforskning, der som bekendt arbejdede på at fuldende den 'genetiske hypotese' om de indoeuropæiske sprogs fælles oprindelse; neogrammatikerne havde intet at indvende mod de sprogforskere, der ville høre det 'sproglike græs gro' (Jespersen, Storm og mange andre), en sådan 'forlæns' sprogbeskrivelse var blot ikke deres mål, og desværre blev denne skæve forståelse af det nittende århundrede(s sprogforskning) forstærket. To ting skal fremhæves, hvad angår Danmark:

1) Brandes' metode belyver Hjelmsslevs syn på det nittende århundrede; hans er som sagt ikke en rekonstruktion fra det givne til det gamle, men en fremadrettet udvikling, og hans billedsprog på udviklingen af den europæiske litteratur angiver faktisk en synkronisering af stoffet: enheden er dramaets med dets seks konstituer, der som en glossematisk uanalyse ret helhed analyseres i dens dele. Havde Hjelmsslev læst og forstået Brandes efter sin egen udtryk-indholds dualisme, generaliseret til et værks form og indhold, ville han let kunne have set, at nok spænder indholdet over en periode med dens 'uendelige' antal synkrone snit, men måden, det bliver formet på, er ikke en udelukkende historisk model, men en syntetiserende bevægelse, hvor tingene sættes ind i et (forlæns) struktureret forløb. Konstateringer som (om Fru de Staël (s. 118/ADL, s. 96)): »Fra Femtenaarsalderen skrev hun Afhandlinger« angiver klart et historisk synspunkt, men Brandes' er ikke en kronologisk, historisk-biografisk fortælling, derimod en søgen efter det almindelige, det typiske, nemlig »Hendes egentlige

Grundtanke« (s. 122/*ADL*, s. 99f; se også s. 163 nederst/*ADL*, s. 136; tør man henvise til Hjelmsevs konstans-begreb!).⁴⁰

2) Filosofiprofessor Kristian Kromans indlæg i 1880'ernes debat om den pædagogiske konflikt mellem humaniora og naturvidenskaberne var en 'karikeret' fremstilling af de humanistiske fag, som desværre harmonerer med Hjelmsevs opfattelse (jf. note 14 ovenfor).⁴¹ Med henvisning til astronomien troede Kroman på videnskabens afsluttethed.

I analysen af Fru de Staëls værker fremhævede Brandes konstant, hvad jeg skal kalde et 'opgør med en falsk historisme' over for et dynamisk, levende historiesyn: 1) forfatterens fremskridtstanke (s. 121/*ADL*, s. 99), nemlig at de ny litteraturer vil rumme en større indsigt end de gamle; 2) forfatterens opgør med både fortidens »vanvittige og barbariske Samfundsindretninger« (s. 129/*ADL*, s. 106) og de af samfundet foreskrevne »faste Meninger« og »Fordomme« (s. 130/*ADL*, s. 107); og 3) individets kamp mod samfundet, styret som dette er af dets »tandløse Fortid« (s. 131/*ADL*, s. 107).

I resten af analysen (s. 162-210/*ADL*, s. 135-78) af Fru de Staël og hendes værker understreger Brandes individets opgør med fordomme (s. 163ff./*ADL*, s. 136ff.), nationale og religiøse samt kunstneriske, og den nedarvede samfundsmoral, herunder forholdet mellem mand og kvinde, der ikke længere skulle være en ensidig afhængighed (s. 168/*ADL*, s. 140ff.; 170/*ADL*, s. 142f.). Løsenet bliver 'nyt, det nye', og i kapitlet *Ny Betragtning af Antikken* bliver dette kraftigt understreget – med ingen gentagelse af det gamle, ingen kold kopiering af fortiden, »ikke gøre det om, som én Gang er gjort« (s. 189/*ADL*, s. 159f.).⁴² Her ser vi ideer og synspunkter fremsat af en person, der var 23 år, da den franske revolution brød ud, tanker der med adskillige årtier foregriber *Quousque Tandem*-skolen(s kritik af tidens sprogundervisning), hvilket dokumenteres af følgende citater, der også illustrerer ovennævnte 'falske historisme' (s. 188f./*ADL*, s. 158f.):

A.W. Schlegel havde fortsat Lessings Kamp mod Frankrigs saakaldte klassiske Poesi og paa dens Bekostning fremdraget Trubadurposiesien, der ikke søgte nogen Støtte i græsk og latinsk Literatur (...) Derfor hedder det i *Corinna* (I, 321), at da Grækernes og Romernes religiøse Følelser og deres aandelige Anlæg i de forskellige Retninger ikke kan være de samme som vore, saa er det os umuligt at frembringe Noget i deres Aand eller saa at sige opfinde Noget paa deres Grund.

Og i værket *Om Tyskland* skriver Fru de Staël:

Hvis i vore Dage de skønne Kunster indskrænkedes til de Gamles Simpelhed, vilde vi dog ikke naa den oprindelige Kraft, der udmærker dem, og vi vilde gaa Glip af det inderlige og sammensatte Følelsesliv, der kun findes hos os. Simpelheden i Kunsten vil hos de Moderne let blive til Kulde og Virkelighedsfjernhed, mens den hos de Gamle var fuld af Liv.

Grækernes *Eigennatur* kan selvfølgelig ikke gentages i kopi. Og følgende Brandesord bliver sidste indlæg i denne tidlige, 'romantiske', foregriben af det, der omkring 1900 i lingvistikken skulle blive det moderne, og Jespersens kritik af *squinting grammar* – at skrive moderne grammatik over en latinsk skabelon – kommer til at lyde temmelig altmodisch:

Man kan da dele Fru de Staëls og Romantikernes Anskuelse, at den antikiserende Stil i den moderne Kunst, (dette Foster af en Utilbøjelighed til at være sig selv, det vil sige moderne, og af en Bestræbelse for at være det Umulige, det vil sige antik), i og for sig er et Misfoster (*ADL*, s. 159f.; jf. note 34 ovenfor).

I disse citater er immanensbegrebet og et begreb som 'samtidens autonomi' indeholdt, og Brandes kan derfor med rette, om end kun indirekte, karakterisere Thorvaldsens bidrag til periodens »Genfrembringelsen af Antikken« som »uægte Klassicitet« (s. 190/*ADL*, s. 160; s. 186-91/*ADL*, s. 157-61) – en falsk historisme; samme afvisning af græcitetens tro på det uforanderliges forrang på erkendelsens område var et grundmotiv hos Høffding⁴³ – og Bertrand Russell (se nedenfor), men tidens 'nyhumanistiske' uddannelsesideal lod sig ikke påvirke.

Jeg kan ikke komme ind på den mulige transmission af disse ideer op gennem århundredet især i Tyskland til firserne (1882), men min danske pointe er med Jespersens ord in mente ganske enkelt, at Brandes jo doerede dem fra halvfjerdserne: det moderne, det levende, i vort tilfælde det talte sprog, blev emnet og var således ikke noget tidens synkronlingvister – H.G. Wiwel m.fl. – havde opfundet. Sammen med de ovennævnte 'moderne' ideer, fundet i emigrantlitteraturen med dens egen »indre Sammenhæng« (Brandes, s. 221/*ADL*, s. 188) – lingvisten ville sige struktur (jf. Walter Pater nedenfor) – repræsenterer Brandes også et opgør med (en del af) århundredets filologi, til trods for hans biografisk-historiske ana-

lysemetode; men hans position var i sin perspektivismelignende kompli- certhed vanskelig at forstå for en lingvist som Hjelmlev, der så alt i kon- tradiktoriske modsætninger. For Brandes (s. 208/*ADL*, s. 176) er der en »historisk-paalidelig Opfattelse«,⁴⁴ der ikke kender til »fuldstændige Møn- stre« eller placerer digterne og deres værker i en gennemført systemdan- nelse, men som studerer disse »i deres Sammenhæng med Kulturen, med det hele Liv«. ⁴⁵ Værkerne fremstår – her er vi tæt på lingvistikens socio- logiske synspunkt (Meillet) – i de »Omgivelser, den Kultur, den hele aan- delige Kred«, hvor de opstår, og har ikke en »sammenhængende Historie paa langs«, thi som sagt »Literaturen er et Udtryk for Samfundstilstanden« (s. 212/*ADL*, s. 179f.). Jeg tror, at Brandes kunne tilslutte sig Friedrich Nietzsches åbningsord i *Historiens nytte* fra 1874 (s. 36): »Vi har brug for historien med henblik på liv og handlen (...) Kun for så vidt historien tjener livet, vil vi tjene den«. En sådan nuanceret holdning ligger uden for glossematikens binære hierarkis og den moderne grammatiks fatteevne, hvorimod Jespersens bredere horisont ville kunne acceptere dette afsnits tanker, så meget mere som Jespersens tidlige artikler mod Neogrammati- kernes lydlovsbegreb også var et opgør mod tidens ensidige 'bagudgående' historisme: Jespersen ville høre græsset gro. Tidsånd – denne kendsger- ning, som vi alle i en given epoke kender, når blot vi ikke bliver bedt om at definere den! – er derfor ikke en metafysisk størrelse, så når Hjelmlev sagde i *OSG* (s. 8), at det var umuligt at skrive »Sprogteoriens historie«, fordi den var »for diskontinuert«, er det svært at overse Brandes' karakter- istik af dansk litteraturhistorie: »At studere det danske folks hele følelses- liv« i dets litteratur er umuligt, for dansk litteratur har »alt for store laku- ner« (Brandes (s. 228) i forordet som rekonstrueret af Henning Fenger og i 1871-forordet (s. 15/*ADL*, s. 2)): dansk litteratur »har altfor mange tomme Rum«. Og når Brandes (1923-forordet s. 11/jf. *ADL*, s. 12) udtrykte et håb om, at hans værk »vil vise Humanitetens Sejrgang tværs igennem Natio- naliteterne og Klasserne«, er der kun et kort spring til *OSG*'s romantise- rende afslutningsord, *humanitas et universitas* – sprogteoriens *maal* og *forpligtelse* (s. 111).

Min foreløbige vurdering af Hjelmlev opsummeres således: system/ struktur/totalitet-begrebskomplekset blev ikke opfundet af synkronlingvi- stikken, men var igennem det 19. århundrede – fra romantikken – en gene- rel intellektuel inspirationskilde, klart udtrykt i Henrich Steffens' *Philoso- phiske Forelæsninger*, lige så klart opsummeret af Hans Brix;⁴⁶ hvad enten vi kalder det system, struktur eller helhedsopfattelse er alle tre gængse syns- punkter igennem det nittende århundrede; Kierkegaard er uforståelig uden

Hegels system, der også blev inspirationskilde til Johan Ludvig Heibergs (deduktive) formalisme; immanens er velkendt fra Hegel og Kierkegaard og nødvendig for Symbolismen.⁴⁷ Endelig er opgøret med den falske historisme ikke den moderne lingvistik's fortjeneste, lige så lidt som forsøget på at videnskabeliggøre humaniora er det. Hvad den moderne lingvistik i Hjelmslevs skikkelse derimod foretog sig, var en tilbagevenden til tiden før Renæssancen med dens higen efter et absolut, fast holdepunkt; og at kalde det synspunkt for en hypotese, som Hjelmslev dækkede sig ind under, ændrer ikke en tøddel ved synspunktets totalitære natur og teoriens lukkede formsprog. Selv Hjelmslevs hypotese om intet forløb uden et formende system ses hos Heiberg i Rubows ord (*Litterær Kritik*, s. 105) »ud fra [Heibergs] eget System, [har] Stoffet slet ingen Existens (...) i sig selv, men kun i en bestemt Form«; Rubin *både* opsummerer:⁴⁸ »Var Gaaderne løst, vilde ikke alene Filosoferne blive brødløse; men i Høffdings Øjne vilde der tillige mangle en væsentlig Betingelse for et menneskeligt værdifuldt Liv« og citerer Høffding: »*de færdige Værker*, de fuldt udførte Trosformer og Tankesystemer bliver til en død Skat uden Forbindelse med vort eget Liv og derfor ubrugelige for dette« (jf. Nietzsche). Om det uafsluttede hos både Brandes og Høffding var en mindelse om Kierkegaard, ved jeg ikke, når denne sagde, at tilværelsen er »et System – for Gud, men kan ikke være det for nogen eksisterende Aand. System og Afsluttethed svare til hinanden, men Tilværelse er netop det Modsatte« – under alle omstændigheder kom Hjelmslev til at skylde en diskussion om realisationsbetingelserne eller virkelighedsbetingelserne for den glossematiske kimæres 'afrundethed' og 'afsluttethed'.⁴⁹ Hjelmslev (1899-1965) blev født ind i og uddannet under synkroniens reaktion, men forstod lige så lidt som den moderne lingvistik, at virkelig forståelse af reaktion forudsætter forståelse af 'reaktionens aktion,' der fortsatte sin dominans i Danmark indtil c. 1930 (jf. Brandes, s. 15/*ADL*, s. 3f.).

Synkronikernes falske alternativ: enten system-forløb-dualismen eller kaos, og et blik på tre engelsksprogede forfattere

Det er ingen overdrivelse at fremhæve relation/sammenhæng og struktur/helhed som konstituerende træk ved både glossematikken og hele synkronlingvistikken, men den traditionelle følgeslutning, at reaktionens genstand, det nittende århundrede, var atomistisk og sammenhængsløs, dermed uvidenskabelig, er ukorrekt: intet i Brandes' egen metode eller de af ham analyserede værker kan begrunde en atomistisk anklage;⁵⁰ at filologi over

en kam er atomistisk, er positivt forkert, og en generel afvisning af udviklingslære og historie er det samme som afvisning af Darwin – og kontinuitet og naturvidenskaberne (se Russell nedenfor). Den tidlige synkronlingvistik begik den fejl at opstille et falsk alternativ: *det nittende århundrede, historie og udvikling, 'atomisme'* over for *det tyvende århundrede, synkroni og struktur, helhed* med følgende fatale overgeneralisering: *ikke-videnskab* over for *videnskab*. De tidlige synkronikere blev fanget ind i deres fordomsfulde opfattelse af filologi: den klassiske tekstkritik søgte, som sagt (note 45), netop det autentiske (empiriske; *wie es eigentlich gewesen ist*): den synkrone helhed, det være sig (det aktuelle sprog i) et digt af Catul, en tale af Cicero. Det samme gjaldt historiens kildekritiske metode. Hverken Jespersen, Brandes eller Nietzsche kan anklages for atomisme; hvad Hjelmslev ikke forstod, var, at opgøret med det nittendes århundredes historiesyn også indbefattede århundredets selvopgør – kritik af den falske historisme; denne bestod af to reelle elementer: en spekulativ, prædarwinistisk udviklingslære (Hegel, Steffens; romantikerne), hertil en nationalromantisk opfattelse af historie, og som et tredje *påstået* element – en atomistisk filologi (hvem der så måtte repræsentere den).⁵¹ Det historiesyn, som udtryktes hos Brandes, Jespersen⁵² (og Nietzsche) var en dynamisk, forlæns udvikling(slære), der startede og sluttede i det aktuelle 'liv', og som tog det af historien med som netop 'tjente livet,' derfor Brandes' uforsonlige kritik af bl.a. Ingemann og Walter Scotts »virkelighedsløse« romaner (s. 23/ADL, s. 9f.). At beskyldte de tre førstnævnte for en uvidenskabelig atomisme-filologi, er en karikatur. Som sagt: det tyendes århundredes synkronikere forstod ikke, at deres historieopgør allerede var foretaget – og vundet – af personer i det nittende århundrede. Mere herom nedenfor.

Struktur- og immanensbegrebernes eksistens uden for sprogkredse skal her yderligere dokumenteres med henvisning til Henry James, Walter Pater og T.S. Eliot.⁵³ Henry James tilføjede i 1909-udgaven af sin roman *Roderick Hudson* fra 1875 et personligt forord, hvori han viste, at et kunstværk altid vil have en 'kunstig' begyndelse og slutning; derfor må forfatteren, der er optaget af »developments« eller »relations«, både holde sig disses interesseværdi for øje og forstå, at de er styret af et Høffding-Russell begreb: »the principle of continuity«; der er altid en konflikt mellem romanens 'forløb' og virkelighedens 'udviklinger' (s. 8-9): thi

Really, universally, relations stop nowhere, and the exquisite problem of the artist is eternally but to draw, by a geometry of his own, the circle within which they shall happily *appear* to do so. He is in

the perpetual predicament that the continuity of things is the whole matter, for him, of comedy and tragedy; that this continuity is never, by the space of an instant or an inch, broken, and that, to do anything at all, he has at once intensely to consult and intensely to ignore it.

Med inspiration fra *tekstanalysen* ville synkronikeren sige: en roman er en autonom entitet, der udgør en struktur, hvori alt hænger sammen, og som *qua* selvberørende nødvendigvis er uden eksterne relationer (jf. Brandes' drama i seks akter). James kaldte sit princip »the eternal time-question« (s. 15) og en følge af romanens natur, men sprogets natur byder ikke lingvisten at gøre samme.⁵⁴ Hvor forfatteren begrunder sin begyndelse og slutning, begrunder ingen synkronlingvist det udsnit af et sprogs eksistens, som han eller hun tilfældigt betragter som en strukturel tilstand *sui generis*; synkronikerne holder sig heller ikke for øje, at kontinuitetsprincippet i sprogets virkelige verden ikke kan ignoreres i beskrivelsen; thi den synkroniske beskrivelses interne relationer skal være empirisk relevante i forhold til, hvad der førte frem til og følger efter synkronikerens (tids)punkt.

Hvor James antydede strukturprincippet interne relationer i kontinuitetsperspektiv, er dette fuldt defineret af Walter Pater i essayet »Style« fra 1889 og det inden for et totalitetssynspunkt. Det sidste først:

For the literary architecture, if it is to be rich and expressive, involves not only foresight of the end in the beginning, but also development and growth of design, in the process of execution, with many irregularities, surprises, and afterthoughts; the contingent as well as the necessary being subsumed under the unity of the whole (s. 113).

Og Paters strukturbegreb:

structure is all-important, felt, or painfully missed, everywhere (...) that architectural conception of work, which foresees the end in the beginning and never loses sight of it, and in every part is conscious of all the rest, till the last sentence does but, with undiminished vigour, unfold and justify the first – a condition of literary art (...) which I shall call the necessity of *mind* in style (s. 112).⁵⁵

Således har litteraturkritikken foregrebet den synkroniske lingvistik ikke alene med et autonomi- og relationsbegreb, men også med et dynamisk helheds- og strukturbegreb og samtidig erkendt strukturens psykologiske

realitet, hvad der jo var en afgørende egenskab ved Saussures synkronibegreb; historiske fænomener har ingen psykologisk realitet.⁵⁶

Fra en anglicists ståsted er der få steder, hvor et værks autonomi og uafhængighed er fremhævet stærkere end i T.S. Eliots værker; i 1928-forordet til essaysamlingen *The Sacred Wood* fra 1917-1920 opsummerer Eliot det fælles for disse essays;⁵⁷ hans hovedopgave med dem var at understrege det poetiske værks »integrity«, idet man kun skal betragte det som »poetry and not another thing« (s. viii). Han ser ikke digtværket i dets eksterne relationer til »the spiritual and social life of its time and of other times«. ⁵⁸ Og han slutter:

We can only say that a poem, in some sense, has its own life;⁵⁹ that its parts form something quite different from a body of neatly ordered biographical data; that the feeling, or emotion, or vision, resulting from the poem is something quite different from the feeling or emotion or vision of the poet (s. x).

Lingvisten vil sige, at ytringen nok er personlig, men som et fra 'årsagen' (taleren) løsrevet produkt er den supraindividuel og kan derfor analyseres immanent – det sidste foregrebet af Kierkegaard og gentaget *ad nauseam* af Hjelmslev i f.eks. *La catégorie des cas* (s. 90-91). Mens Eliots position er modsat den romantiske og Oehlenschlägers teori om, at »det er umuligt at skille Manden fra Bogen«, ⁶⁰ er Hjelmslevs et både-og, idet enhver ytring har sin taler som indhold, dvs. konnotatum; kun kunstgrebet, hvorved ytringen rives løs fra talesituationen og taleren, redder sprogets autonomi og derved det immanente synspunkt. ⁶¹

En kritisk opsummering af glossematik og synkroni som originale indenforlingvistiske foreteelser

Glossematikens lighedspunkter med nykritikken er oplagte: de fem punkter, som ifølge Johan Fjord Jensen (*Kritik*, s. 130-134) opsummerer *tekstanalysen*, svarer til principperne for den glossematiske *sproganalyse* – (1) analysen er et mål i sig selv (immanent); (2) nærlæsning (*close-reading*) analyserer teksten som en helhed af dele så udtømmende som muligt (jf. det glossematiske empiriprincip, *OSG*, s. 12); (3) værket er en relationel enhed, dvs. en struktur;⁶² (4) analysen er objektiv (jf. sprogteoriens definitionssystem og umetafysiske natur); (5) værket er en funktionel enhed af

form og indhold (jf. tegnfunktionens solidaritet af udtryk og indhold). Disse fem punkter er også en afstandstagen til både Saussures psykologisering og Meillet's sociologisering af sproget.

For denne artikels argumentation er en anden type parallel mellem nykritik og synkroni afgørende; ligesom tekstanalysen »opstod som teoretisk og metodisk overbygning til en kompliceret modernistisk digtning« (*Kritik*, s. 133), opstod det synkrone synspunkt som både en metodisk og pædagogisk-didaktisk overbygning på sit emne, det aktuelt talte sprog; dette sprang således som et nyt videnskabeligt emne ud af samfundets behov. Den praktisk-funktionelle succes, som den nye sprogundervisning fik i perioden 1880-1920 betød, at den synkrone praksis og pædagogik blev opfattet som en videnskabelig disciplin og dens såkaldte teori fejlagtigt generaliseret til at have gyldighed for alt sprogligt, til at have gyldighed uden for det (snævre) emne, fremmedsprogsundervisning, som den blev opfundet til, hvad Høffding ville have kaldt 'brudstykkeforskning'; og på grund af immanensen bliver den synkrone teori inkonsekvent, når denne skal være den teoretiske overbygning for et sprogsyn, der, transcendent, ser sproget som *un fait social* (Saussure og Meillet) eller som – med moderne synkronikeres favoritterm – *means of communication*. Som sagt havde Hermann Paul (1880) påvist, at det synkrone synspunkt blot er en praktisk-pædagogisk metode, og da forandring og udvikling er iboende egenskaber ved alle sprog, er der heller ikke en nødvendig kobling mellem immanens og synkroni.⁶³ Det synkrone, subjektivt bestemt som alt det, der idealt eksisterer i et punkt uden udstrækning på samme tid, er følgelig en for snæver afgrænsning af sprog – det levende, naturlige, talte (og skrevne) sprog. At diakrone bemærkninger er irrelevante for (den ideale og praktiske) synkroni(ske opfattelse), er måske logisk konsekvent,⁶⁴ men heraf følger ikke, at de generelt er irrelevante for et sprogsyn, der ikke vilkårligt indsnævrer sit emne og dermed gør forskningen, med henvisning til Wellek/Fjord Jensen (*loc. cit.*), til en »torso« og til »falsk forskning«. Synkroniens oprindelse er transcendent, rekurrerer til transcendent formål og grunde, som Harry Haue i sin 2004-bog koncist har opsummeret:⁶⁵ periodens urbanisering og industrialisering og nye videnskabers opståen – sociologi, psykologi, formaliseringen af logik og matematik, pædagogik – krævede uddannelsesreformer i både skole og universitet, der tog hensyn til det voksende behov for kendskab til moderne sprog og til nationallitteraturens samfundsmæssige betydning og det på bekostning af de klassiske sprog og deres litteraturer.

Hjelmlev – og synkronismens – opfattelse af filologi er i bedste fald

udokumenteret, i værste fald aldeles forfejlet, når det gælder Europa i perioden ca. 1880-1920. Hverken Brandes eller generelt historiens kildekritik og litteraturkritikken nøjedes med at beskrive den 'filologiske' detalje; men denne analyse var (og er) blot en nødvendig betingelse for den efterfølgende helhedsdannelse, hvori detaljen finder sin plads. Ingen blev stående ved emnets *disjecta membra* (et hjelmslevsk yndlingsskældsord, *OSG*, s. 7).

Harald Høffding og Bertrand Russell og Hjelmslev

Hjelmslevs syn på kriterier for videnskabelighed fremstår som postulater, og hans ønske om et *samarbejde* med erkendelsesteoretikere forbliver fremt; med henvisning til Høffding kan Hjelmslev klandres for at begå fem erkendelsesteoretiske fejl:⁶⁶ (1) helheden er aldrig givet for forskeren som emne, kun brudstykker heraf; man må derfor altid holde sig for øje, at generaliserende udsagn om emnet som helhed er subjektive; emnets natur er bestemt af de af forskeren vilkårligt udvalgte brudstykker (»visse egenskaber«, siger Hjelmslev selv (*OSG*, s. 17)); sprogets natur, baseret på slutning fra dele til helhed således, som Hjelmslev gjorde det (*OSG*, s. 17-19), er derfor knæsat ved en analogislutning, »hvis Berettigelse aldrig fuldtud kan godtgøres« (Jørgensen, s. 22); følgelig (2) er viden ikke afsluttelig eller afsluttet.⁶⁷ (3) Analysens forrang for syntesen kan ikke begrundes (tværtimod), og i forlængelse af den konstante brydning mellem syntese og analyse og med støtte i Russell (4) forstod Hjelmslev ikke universalet – alt ændrer sig, herunder videnskaben, i den empiriske verden, underlagt som denne er tiden (jf. Kierkegaard). (5) Hverken subjektets eller objektets 'renhed' gives (jf. analogien fra brudstykke til totalitet), en kendsgerning som Russell også erkendte i *Human Knowledge. Its Scope and Limits* (London: George Allen and Unwin 1948), s. 506; 10-11.

Hvis Høffdings tanker var ubehagelige for Hjelmslev, bliver Russells 1914-bog endnu mere uacceptabel, så meget mere som der mellem Høffding og Russell synes at være det fællestræk, at de begge accepterer kontinuitetens – og dermed diskontinuitetens og forandringens – fundamentalitet og nedjusterer analysens forrang.⁶⁸ Værd at bemærke er, at Russell (*Human Knowledge*, s. 501) betragter analogi som et af fem »postulates required to validate scientific method« (s. 506; 511-13) og på s. 209 er tæt på det subjektive i Høffdings analogislutning: »when [analogical inference] passes outside experience, [it] cannot be verified«. Og

analogi må opsættes som »an independent premiss of scientific knowledge«.

Det er svært at tro, at Hjelmlev ikke tidligt læste Russells værk fra 1914.⁶⁹ At Hjelmlev kendte Russells arbejde fremgår af hans festtale, da sidstnævnte modtog Sonning-prisen i 1960 (Rasmussen, s. 461): muligheden for 'en videnskabelig filosofi' er et gennemgående tema i Russells tidlige værk, en tanke der med Michael Rasmussens ord 'blev billiget af Hjelmlev' (*loc. cit.*). Russell talte om »a scientific attitude in philosophy« (*Our Knowledge*, s. 16) over for »a mystical attitude« (s. 29), hvor Hjelmlev sigtede på en videnskabelig tilgang til de humanistiske emner over for traditionens, den af ham påståede æstetiserende og metafysiske metode (*OSG*, s. 11). Begge havde det til fælles at ville gøre en disciplin – filosofi og lingvistik – videnskabelig og etablere disciplinens egentlige emne (»the true subject-matter of philosophy«, s. 28), og for begge var det immanente synspunkt afgørende: »Philosophy does not become scientific by making use of other sciences (...) Philosophy is a study apart from other sciences: its results cannot be established by the other science« (s. 240). Russell (s. 243) så logikken som den videnskabelige filosofis metodiske redningsplanke; Hjelmlev – og her ses Hjelmlevs originale bidrag – så Sprogteorien som den videnskabelige metode, der forener – med Russells ord »conflicting data« (s. 245) – alt sprogligt og alt ikke-sprogligt (*OSG*, s. 110f.). I holdningen til fortiden var begge enige i deres radikale, nærmest kartesiske kritik af de respektive traditioner; »methodological doubt« blev kampråbet (Russell, s. 242; 244); og begges traditioner må stort ses fejes af bordet, dog med respekt for henholdsvis Galileo og de Saussure, og en ny 'ikke-antikiserende' begyndelse må til (jf. Fru de Staël), der er »unhindered by the tradition of the past« (s. 246). Et vigtigt fællestræk, som hos Hjelmlev først udkrystalliseres i 1943, er den deduktive metode, hvis udgangspunkt er meget generelle præmisser (Russell: »premisses« eller »initial propositions«, s. 214), der ordnet i deduktive 'forløb' (»deductive chains«) udgør en 'logisk garanti' for de efterfølgende sætninger; logisk formuleret betyder dette, at negeringen af en forudsat præmis/sætning får alle forudgående sætninger til at bryde sammen, og hos Hjelmlev er teorien således struktureret, at hvis den absolutte initialsætning S1 negeres (ved *modus tollens*), falsificeres S2, der igen falsificerer S3, etc.⁷⁰ Hermed fjernes teorien fra den empiriske verden, idet logisk analyse i sig selv intet udsiger om virkelighedens beskaffenhed, og Russell understregede, at videnskabelig metode ikke kan nøjes med den deduktive logik, men må ac-

ceptere »principles of inference which lie outside deductive logic« (*Human Knowledge*, s 10).

Heroverfor har vi den lighed, som Michael Rasmussen (og Hjelmslev selv) mener at finde i Russells *An Inquiry into Meaning and Truth* fra 1940;⁷¹ denne lighed er imidlertid kun baseret på citater revet ud af deres sammenhæng.

Hjelmslev lod ganske vist den syntetiserende bevægelse spille en rolle til sidst i proceduren men kun på immanensens og analysens grund, mens Russell – som Brandes – tidligt i sin analyse havde en syntetiserende bevægelse, og det netop i det korte sidste kapitel »Language and Metaphysics« i *An Inquiry*, som Michael Rasmussen (Hjelmslev) altså henviser til.⁷² Her advarede Russell mod at overdrive nødvendigheden af at overholde skellet mellem »language« og »other facts« (s. 322), idet han så en »relation between the structure of sentences and the structure of the occurrences to which the sentences refer« (s. 322); dette skel er essentielt for både den glossematiske immanens og hele procedure, da denne jo starter med delingen af klassen af objekter i *sprog* og *ikke-sprog*. Og i samme boldgade hører vi om Sprogteoriens »ontologiske forsigtighed«; thi »vi kender ikke sproget, som det er i sig selv« (Rasmussen, s. 461), altså kun som en 'für-sich-Ding'. En sådan Kantlignende trivialitet afviste Russell,⁷³ fordi nominalismen (glossematikens tilgang til data) må tilbagevises, idet »we can know what words occur in a sentence, and (...) this is not a verbal fact« (*An Inquiry*, s 322f.), og fordi det er forkert, som 'visse moderne filosoffer' gør, at hævde, at

we know much about language, but nothing about anything else. This view forgets that language is an empirical phenomenon like another, and that a man who is metaphysically agnostic must deny that he knows when he uses a word (s. 328).

Og sammesteds: »complete metaphysical agnosticism is not compatible with the maintenance of linguistic propositions«. Russells kritik af analysens metodisk-teoretiske forrang – forstået ved, at definitionen af *analyse* kun er forudsat, ikke forudsættende – illustreres enkelt og klart ved binnære asymmetriske sætninger som S1) 'Peter er højere end John' over for S2) 'John er højere end Peter'. Analysen ville gøre disse to helheder ens, idet de består af ens dele, to relater ('John' og 'Peter') og samme relation ('er højere end'); analysen måtte hævde, at to helheder, der består af ens dele, er ens. Dette er indlysende forkert, fordi »Our two wholes are not

very similar« (s. 326): de to situationshelheder er forskellige, og virkeligheden byder os at konkludere, at to helheder er forskellige, selv om de analytisk består af de samme dele. Den immanente analyse giver et sprogligt-logisk resultat, der benægter – eller benægtes af – virkelighedens emner. Lad os antage, at Hjelmlev ville hævde de to sætningers (strukturelle) lighed; så vil han blive nødt til at acceptere eksistensen af universalet 'lighed' i den forstand, at når vi forstår (at bruge) sætningstypen 'S1 er lig med S2', er dette en egenskab ved virkeligheden og ikke kun »a verbal fact« (se ovenfor). Thi visse emner kræver i deres beskrivelse sætningstypen 'A er lig med B', og denne sproglige kendsgerning forudsætter netop det ikke-sproglige emne, som hævdes, når man ytrer 'A er lig med B' (*Inquiry*, s. 328). Det danske adjektiv 'lig med' referer til noget objektivt (se note 75).

Hermed blev der skabt en modsætning mellem Russell og Hjelmlev på to fronter: i *OSG* (s. 56) mente Hjelmlev at kunne fjerne identitetsproblemet *som en unødigt komplikation* fra teorien og erstatte det med (varianters/funktivers) reduktion (til én – samme! – kategori);⁷⁴ analysens og helhedsbegrebets metodiske forrang accepterede Russell ikke; den altfavnende genstandshelhed (klassen af sprog og ikke-sprog) forbliver et logisk konstrukt og en spekulativ følge af analysens forrang; for den altfavnende og lighedsskabende teoris relevans leverer Hjelmlev ikke det mindste bevis. Som Høffding udtrykte det: »Erkendelsesteorien maa undersøge, om der ikke er andre Muligheder end de, der gør Videnskab muligt« (dvs. Hjelmlevs system-forløbshypotese); thi »Vi have ikke Ret til paa Forhaand at fastslaa Emnernes Rationalitet« (*Menneskelige Tanke*, s. 162); denne tanke – mod Hjelmlev – er Russells grundtanke i *Human Knowledge* (s. 10), idet erkendelse må benytte sig af flere slutningsmåder – Welles/Warren: perspektiver – end dem, som den deduktive logik kan tilbyde.

I Russells tidlige værk har vi en direkte forklaring på, hvorfor Hjelmlev (måske) valgte at 'overse' Russell: »What does result, not specially from biology, but from all sciences which deal with what exists, is that we cannot understand the world unless we can understand change and continuity« (*Our Knowledge*, s. 26; 29); Henry James (og Poe, Kierkegaard) så vigtigheden af dette princip, som nødvendigvis medfører forkastelsen af et konstansbegreb gennem tid; og Russell tilføjer (s. 153): »the persistence of things through time is to be regarded as the formal result of a logical construction, not as necessarily implying any actual persistence«, der munder ud i Russells 'quasi-permanence'-postulat. **Logiske konstruktioner**, baseret på kontradiktionsloven, er ikke empirisk relevante (*Human Knowledge*,

s. 18) – et gennemgående træk i Russells videnskabssyn; derfor kritiserede han kraftigt de personer, der var og havde været optaget af at bevise den empiriske sanseverdens uvirkelighed ved at (mis)bruge logikken til at 'bevise' en oversanselig virkelig virkelighed (s. 55; 18). Glossematikken bliver ramt af denne kritik, men Hjelmslevs egentlige problem med Russell var, at denne lagde stor vægt på erfaringsgrundlaget for sine udsagn;⁷⁵ og da hverken erfaringen eller Kierkegaard overser virkelighedens forandring og kontinuitet samt dens tid og sted, kunne Hjelmslev ikke følge Russell, fordi tid, forandring eller kontinuitet hverken hører til Sprogteoriens umiddelbare erfaringsgrundlag eller er forenelige med teoriens udefinerede synkronibegreb, og Russells dynamiske erfaringsgrundlag understreges af, at »permanent things (...) have ceased to be« og »In the world of immediate data nothing is permanent« (s. 109); kort sagt, Russell demonstrerede, hvorledes Parmenides' og Platons arv – en statisk *appearance-reality*-metafysik – medfører en ukorrekt virkelighedsopfattelse (s. 110ff.; 131). Derfor kommer Hjelmslevs relationsanalyse – der jo også var Russells (og Høffdings) – til at fungere som overbygning på den unødvendige klassiske arv, som Hjelmslev i *OSG* blot omformulerede til 'en hypotese om en konstans bag fluktuationen', hvor han i *La catégorie des cas* (s. 86; også s. 89) kaldte en spade en spade: teorien skal forklare »les faits concrets et variables par une unité abstraite et constante, une »idée« dans le sens platonique«. Hjelmslev forkastede altså ikke hele sin tradition, og man må konkludere, at Hjelmslev ikke var 'opdateret' mht. hvad tidens matematikere og fysikere havde erkendt om tid og rum, der måske kunne bestå af 'øjeblikke' og 'punkter', men som også havde en egenskab, nemlig kontinuitet (og dermed forandring), som ikke kunne reduceres til en sum af *instants* eller *points* (*Our Knowledge*, s. 134; 143). Heroverfor har vi så Hjelmslevs og de moderne synkronikeres mystiske synkrone sprogtilstand eksisterende i et lige så mystisk (parmenidesk) udstræknings- og stedløst tidspunkt. Jf. note 11 og 33.

Relationsanalyse var fundamental for både Russell og Hjelmslev, men igen ser vi, hvorledes Russells – hvad jeg med henvisning til Brandes kalder – mere syntetiserende erfaringsgrundlag ordnede 'facts', dvs. vore erfarings*begivenheder*, i både samtidighedsrelationer og successionsrelationer (s. 122), hvor Hjelmslevs generalisering af analyse kun tillod ham at 'se' statiske genstande og forhindrede ham i at se 'begivenhedens' empiriske universalitet;⁷⁶ og en konklusion som følgende var naturligvis uacceptabel for Hjelmslev, idet den entydigt forkastede synkronibegrebets fundamentalitet: »It is through history and testimony, together with causal laws,

that we arrive at physical knowledge which is much more precise than anything inferable from *the perceptions of one moment*« (min fremhævelse; *Our Knowledge*, s. 130), og når Russell på næsten kierkegaardsk – og høfddingsk – manér sluttede af med følgende: »Love of system (...) and the system-maker's vanity which becomes associated with it, are among the snares that the student of philosophy must guard against« (s. 241), er det svært at acceptere det åndsslægtskab, som Michael Rasmussen (og Hjelmlev i 1960) fremhæver: i Russells tidlige værk kunne Hjelmlev have fundet inspiration såvel til den generelle relationsanalyse på bekostning af en traditionel subjekt-prædikatsanalyseform som til en deduktiv-analytisk videnskabsprocedure; Hjelmlevs generelle definition af f.eks. kategorien kasus er identisk med Russells definition af 'kendsgerning' (*a fact*), det analyserede objekt som bestående af tre 'ting', en relation mellem to genstande (*Our Knowledge*, s. 60f).⁷⁷ Men det senere værks afvisning af et *statisk* tings-/person-/substansbegreb i »A »thing« is a series of events« (*Human Knowledge*, s. 506f.) er uforeneligt med Hjelmlevs definition af Sprogteoriens *emne* (funktiv) ved dets (kor)relationer til andre funktiver/funktioner i et statisk hierarki (*Prolegomena*, s. 131, def.1, 8 og 9).

Afslutning

Problemstillingen fra starten kan nu formuleres kritisk og konstruktivt: Hjelmlevreceptionen har forsømt at behandle glossematikken som det, den er, en videnskabelig teori, hvis skæbne er at blive kritiseret, forbedret eller forkastet; teorien er torneroseagtigt blevet beskyttet mod konstruktiv kritik, og *les mots du maître* er blevet kolporteret som ufejlbarlige sandheder. At Hjelmlev selv betragtede teorien som et indiskutabelt instrument, fremgår direkte af eftertiden og af Jacob Meys anekdote ovenfor. På denne måde blev glossematikken reduceret til anvendt lingvistik, og sprogforskning (i Danmark) til paradigmeforskning; beklageligvis forstod sam- og eftertiden ikke, at denne indstilling kun hørte hjemme i en dogmatisk tid, hvor systembyggerne med uindskrænket magt lod systemet lukke sig kvælende om sig selv og dets beboere; når man nærmede sig Hjelmlev aflagde man sin kritiske sans, iførte sig kustodens kasket og pantsatte sin frie vilje og frihed.⁷⁸ Hvori bestod Hjelmlevs originalitet og samtidig svaghed – hvor er hans Amerika? Hjelmlevs styrke bestod i en enestående, men stærkt forvrængende evne til at sammenstykke de af fortidens (og samtidens) resultater, som han kunne bruge, med egne tanker og dermed skabe

en original totalitet; han anvendte altså den fornuftsevne, hvis mentale overherredømme han ikke forstod, men som både Jespersen, Brandes, Høffding og Russell samt James og Poe anerkendte. Et godt historisk princip. Hjelmslevs system fremstår i hans hovedværker med en pædagogisk – og videnskabelig – klarhed og stringens, men også i en romantiserende panlogismes lys, der samtidig udstiller systemets mangler og svagheder; definitionsprincippet betyder, at man altid ved, hvad Hjelmslev mente; men hvad enten man kalder en terms definition for en overgeneralisering eller en minimaldefinition, så ved læseren, at definitionen kun giver en simplificerende beskrivelse af dets emner, og at der er mere at sige om disse, hvorved definitionens svaghed vil fremstå. Hjelmslev indbød på dette punkt selv til en dynamisk forskningsdialektik (jf. Høffding og Russell ovenfor). Hjelmslevs generalisering af menneskets symbolskabende evne, i sig selv ikke original, blev udformet på en indtil da (1943) uhørt stringent og konsekvent måde, der overskred floskelstadiet, 'alt er sprog', men omkostningen var, at mennesket og tilværelsen blev gjort statiske, fordi 'alt' blot blev tegnfunktionelle relater (funktiver) i et analytisk deduktivt hierarkis totalitet.

Både Russell og Høffding afviste totalitetsbegrebets empiriske relevans; begge fremhævede kontinuiteten, dvs. forandringen og det ikke-statistiske, i den empiriske verden; for Høffding var syntesen overordnet analysen, mens Russell hævdede dens empiriske relevans i den empiriske kontinuitet. Hjelmslev var omgivet af tre markante personer, der alle hævdede tidens uundgåelighed og dermed forandringens eller historiens forrang – tilblivelse hed det hos Kierkegaard, bevægelsens retning og det uafsluttede i hele tilværelsen hos Høffding (f.eks. tingene er »Totaliteter eller Systemer af Retninger« (*Menneskelige Tanke*, s. 220)), og for Russell var 'tilstand' kun tilsyneladende som udtrykt i postulatet om 'tingenes quasi-permanens'. Og 100 år efter Høffding og Russell kan vi se disses ideer mod den systemiske enhed i forskning og tilværelsen (= tilblivelsen) gentaget eller bekræftet af en moderne matematiker: »Mathematics is characterized by unity and diversity«. Derfor betaler man

a certain penalty for the felt integrity of mathematics. Some examples of mathematical reasoning and proof strike us very strongly, and some of us find it natural to take what is (...) true of those examples, and then think it is true of all of mathematics.⁷⁹

Hjelmslev fortjener at blive læst og studeret kritisk og konstruktivt af nuti-

den, ikke sovset ind i kustodens ærbødighed; hans hovedværker og mange af hans artikler er ikke svære at læse, og der er ingen grund til at nærme sig dem med ti knæbøjninger eller via forskningstraditionens dræbende og ærbødige parafraseringer. Under syntesens ægide og med inspiration fra Brandes, Høffding, Jespersen, Russell samt Wellek & Warrens perspektivisme tillader jeg mig ambivalent at foreslå en tekstanalytisk, immanent eller nykritisk tilgang til glossematikken under slagordet *revenons aux textes*, thi man huske med Paul V. Rubows ord, at »Diamanten kun lader sig slibe i sit eget Støv«.

Noter

- 1 Citeret fra Paul V. Rubow, *Dansk litterær Kritik i det nittende Aarhundrede indtil 1870* (2. uændrede oplag. København: Munksgaard 1970), s. 72. Jeg takker mine kolleger Steffen Arndal (tysk), Christian Benne (tysk) og Johan de Mylius (dansk) for at have svaret på en række spørgsmål om periodens litterært-kulturelle emner; Jørgen Hass (filosofi) for gennem mange år at have at have gjort det samme.
- 2 Jacob Mey, »Ved Lingvistkredsens 75-års jubilæum« (*Rask* 26. 2007:101-119). Hans Basbøll, *The Phonology of Danish* (Oxford: University Press 2005), s. 267. Basbølls bog anmeldes i *Nowele* (52. 2007:101-11) af Anatoly Liberman, der heri fremdrager eksempler på paradigme-forsknings lukkethed. I »The Autonomy of Historical Linguistics: the Cognitive Complexity of Change« (*Nowele* 54/55. 2008:237-64) giver jeg selv et eksempel herpå; jf. note 34 nedenfor.
- 3 Hjelmlevlitteraturen overser glossematikkenes pædagogiske kvaliteter, som Hjelmlev selv gør opmærksom på i »Some Reflexions on Practice and Theory in Structural Semantics« i festskriftet til Arthur M. Jensen *Language and Society* (København: Det Berlingske Bogtrykkeri 1961), s. 55-63, men som der oftest harceleres over som f.eks. i Meys artikel s. 106.
- 4 Jeg skal her henvise til Rene Wellek og Austin Warrens perspektivisme-teori i deres *Theory of literature* (3. udg., New York: A Harvest Book 1956 (1942)), s. 156, på en måde foregrebet af Brandes' tre måder at betragte skoven på (s. 173/ADL, s. 145). Jf. både Johan Fjord Jensen i *Den ny kritik* (København: Berlingske Forlag 1962, herefter *Kritik*), s. 89-90; 144 og Brandes om sig selv og sine sanser i: »han så

emnerne i skiftende belysninger, så flere farver end andre sædvanligvis ser, hørte flere toner end andre sædvanligvis hører,« s. 12 (1923). Jeg citerer dels 6-bindsudgaven af *Hovedstrømninger i det nittende Århundredes Litteratur* 1-6 (København: Jespersen og Pios Forlag 1966, - et optryk »efter 6. gennemsete udgave 1923, her med moderne retskrivning«), dels fra webstedet <http://adl.dk> (*Arkiv for Dansk litteratur*): Hovedstrømninger. Indledning og Hovedstrømninger. Emigrantlitteraturen (1872). Citater fra førstnævnte værk er fra bind 1 og umarkeret, medens citater fra Arkiv er markeret med ADL. Hvor skønnet relevant er 1923 tilføjet henvisningen til bind 1.

- 5 *Hjelmslevs sprogteori* (Odense: Odense Universitetsforlag 1992). Se f.eks. s. 39-62 og 456-63. At Rasmussens bog fremtræder lettere altmodisch følger af, at værket falder ind under den type (litteratur)forskning, som Fjord Jensen let ironiserende beskriver i slutningen af sin *Kritik*, s. 141f.
- 6 S. 203 i en anmeldelse af »Tre bøger om Georg Brandes« (*Danske Studier* 2006, s. 200-218).
- 7 Se bibliografien til *Principes de grammaire générale* (København: Andr. Fred. Høst & Søn 1928; herefter forkortet til GG). Henvisningerne i *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* (København: Akademisk Forlag 1976 (1943) herefter OSG) er faktisk mere sigende i henseende til de titler, der kunne være omtalt, end til, hvad der reelt nævnes.
- 8 Det så allerede Søren Kierkegaard. I modsætning til Søren Holm, der i *Søren Kierkegaards Historiefilosofi* (København: Bianco Lunos Bogtrykkeri 1952) frakender Kierkegaard »methodisk eller kulturelt-sociologisk« (s. 5-6) forståelse for historie og kalder ham en »naiv Realist« (s. 41), mener jeg, at Holms bog netop demonstrerer, hvor imminent en forståelse for 'vor' historiske sans Kierkegaard havde: »Naar vi har Øjeblikket, har vi ogsaa Historien« (s. 38), og: »Et Naturfænomen kan vi sanse umiddelbart, men ikke det historiske, fordi det participerer i Tidens Kategori og altid udtrykker en Tilblivelse (...) i Modsætning til [Naturen] [har] det historiske i dets Nærværelse altid et Moment af Tilblivelse i sig« (s. 41). I min afhandling fra 2001 er det den gennemgående tese, at i den empiriske erfaringsverden er tilblivelse og forandring noget, vi forstår ved en fortolkning, og i den forståelsesproces er sansningen kun anledning (se note 19). Mht. kunst er der næppe nogen, der vil betragte Renoirs malerier som kun naturfænomener, hvis indhold er udtømt med et umiddelbart sanseindtryk.

- 9 Jeg antyder ikke, at der er en ubrudt kontinuitet i mine historiske fugleperspektiver, idet jeg er enig med Paul V. Rubow i dennes advarsel mod en sådan metode, hvis resultater risikerer at blive et »Ekko af Metoden« (*Litterære Studier*. Ny forøget Udgave. København: Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag 1949), s. 95f. Som ikke-litterat må jeg på dette område delvis støtte mig til andenhånds oplysninger (jf. note 1): *Verdens Litteraturhistorie*, Bind 5: 1830-1914 (København: Gyldendal 1988), s. 119-340, især s. 285-309; og webstedet *Arkiv for Dansk Litteratur*: Bo Hakon Jørgensen, »1890-1900 Symbolismen«. Det 'oversete sprog', som var Hjelmsslevs forudsætning for etablering af sproget som et immanent emne (*OSG*, s. 6-7), var længe foregrebet af Symbolismen. Bo Hakon Jørgensen viser netop, hvorledes Valdemar Vedel ved sit udtryk »fritskabte Drømme-billeder«, opgiver sproget som middel og understreger sproget som »et selvstændigt område«. Mine bemærkninger til malerkunsten står i gæld til Hanne Finsens kommentering af Renoirs malerier i serien *Malerkunstens mestre. Renoir* (København: Gyldendal 1954); se de måske ironiske kommentarer til både ovennævnte maleri (Tavle 15) og til maleriet Pont Neuf (Tavle 12). Selv om malerierne har et øjebliks- og tilstandspræg, fremstår dette synkrone præg i skarp modsætning til dynamikken i begge maleriers virkelige motiver.
- 10 Selvberørende eller autonom er ikke præcise oversættelser af immanent, der sammen med metafysisk, er dobbeltbundede i Hjelmsslevs brug. Immanent betyder snarere 'kun det der (forbliv)er i værket'; jf. Fjord Jensen, s. 133f. En immanent (= videnskabelig) lingvistik er en lingvistik, der både forbliver inden for sig selv og derfor ikke skæver til, hvad 'andre' (logikere og matematikere) gør (se Taine-citatet i note 23 nedenfor) og betragter sit emne som »en i sig selv hvilende helhedsstruktur, en struktur *sui generis*« (*OSG*, s. 7); men hvorfor skal vi så have henvisninger til logikere i *OSG*, f.eks. s. 56 (note) og s. 96 (note)? En metafysisk (= uvidenskabelig) lingvistik arbejder med udefinerede termer, 'tavse' forudsætninger og betragter sit emne i relation til noget andet, dvs. som en afhængig del af en større helhed (*OSG*, s. 7-9, 15-19). Sprogteorien er som sådan uden for tid og sted (*OSG*, s. 111) og fremstilles nærmest som en genstand (et sprog), der »betragter sig selv, og udvikler alle [sine egne og sit emnes] Kategorier som immanente i Tanken« (= teorien). Jeg har her benyttet mig af Rubows ord i hans analyse af Hegels erkendelseslære (*Litterær Kritik*, s. 83).
- 11 Jørn Lund, *Sproglig status* (København: Hans Reitzels Forlag 2001), s.

11. Hvilket fænomen henviser udtrykket »Det danske sprog« til i citatet? (Se note 33).
- 12 Jeg vil her henvide til et lidt ældre værk som Lise Østergaards *En psykologisk analyse af de formelle schizofrene tankeforstyrrelser* (København: Munksgaard 1962), kapitel 1, 2 og 3, og et nyere værk Richard P. Bentall *Madness Explained. Psychosis and Human Nature* (London: Penguin 2003), Part One.
- 13 I nekrologen over Otto Jespersen omtales Høffding dog (jf. note 30 med henvisning), og i *Sprogsystem og sprogforandring* (København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag 1972), s. 24, bruger Hjelmlev uden henvisning Høffdings begreb 'den kaotiske forskelsrække', som udtryk for en grænse for videnskabelig analyse. Brandes nævnes ikke i Michael Rasmussens værk, lige så lidt som gestaltpsykologien, der med sit helhedsbegreb kritiserede atomismen i psykologien, den synkrone strukturalismes hovedfjende. Betegnende er det, at Rasmussen ikke omtaler Harald Høffdings kritiske afhandling fra 1917 af totalitetsbegrebet – der for Høffding (og Kant) var et erkendelsesteoretisk grænsebegreb – et begreb »vi kommer til«, men som »vi ikke kan fuldbyrde« (*Totalitet som Kategori*. København: Andr. Fred. Høst & Søn) 1917, s. 74. Jf. også Høffdings monografi *Henri Bergson's Filosofi*. København: Gyldendalske Boghandel 1914; se note 33 og 36. Den absolutte helhedsdannelse (af alle humanistiske genstande) skal 'fuldbyrdes' af sprogteorien (*OSG*, s. 111-112; og note 37 nedenfor).
- 14 Som frankofil må Hjelmlev have kendt 'positivistiske' forsøg på at (natur)videnskabeliggøre kunstkritikken og æstetikken (Hippolyte Taine), litteraturen (Émile Zolas og Gustave Flauberts naturalisme) og sociologien (Auguste Comte; Émile Durkheim). Sidstnævnte lod ingen tvivl tilbage om sin naturalistiske reduktion af sit emne: »La première règle et la plus fondamentale est de considerer les faits sociaux comme choses« (*Les règles de la Méthode sociologique*. Paris: Librairie Félix Alcan. 8. udgave. 1927 (1895), s. 20); og i analogi med naturfænomener er 'un fait social' uafhængigt af mennesket (s. 5-19).
- 15 Arne Juul har i sin bog *Den levende fonograf: Nordmændenes Professor Higgins* (Odense: Syddansk Universitetsforlag 2002) dokumenteret, hvor levende den sproglige synkronidiskussion var i Danmark og Skandinavien mindst 30 år, før de personer, der generelt opfattes som den moderne lingvistik's fædre begynder at skrive: »Det var [Johan] Storms betoning af det vigtige i at studere også talesproget, der greb [Otto] Jespersen. Denne opfattelse skulle få år senere blive et af kerne-

- punkterne i det program som lanceredes af reformbevægelsen *Quousque Tandem*« (s. 79). Og: »det var Storm der gav stødet til at Henry Sweet i 1877 publicerede *A Handbook of Phonetics*, og hvorledes denne håndbog i almen fonetik blev inspirationskilde for bl.a. Jespersen« (s. 49).
- 16 Dette grundlæggende værk, skrevet under det ciceronianske pseudonym *Quousque Tandem*, medens forfatteren arbejdede i England, udkom altså i en pædagogisk kontekst, hvor dets ideer havde været diskuteret i mindst ti år forinden (se ovenfor og note 15).
 - 17 Det var også Høffding, der introducerede ordet emne, der efterfølgende blev stærkt udbredt i dansk filosofi, psykologi og lingvistik, en kendsgerning som Rasmussen (s. 400ff.) tilsyneladende overser i sin sammenligning mellem Hjeltslevs og Tranekjær-Rasmussens emnelærer; allerede Høffding havde erkendt den kontinuitet mellem »det uvilkårlige Tankeliv« og »det videnskabelige Tankeliv« (*Totalitet som Kategori*, s. 15), som Tranekjær-Rasmussen også hævder: »dagliglivets emneverden glider kontinuert over i den mere videnskabelige emneverden« (citeret fra Rasmussen, s. 401). Endelig kunne systembegrebet ikke være ukendt i Søren Kierkegaards land.
 - 18 For et litterært eksempel på (forsøg på) et sådant brud, se Nicolas Reinecke-Wilkendorf, »Våbenbrødre« (*Danske Studier 2004*, s. 61-104) note 18, s. 101.
 - 19 Jeg har i en artikel i dette tidsskrift beskæftiget mig med Hjeltslevs dualisme og dens rødder (*Danske Studier 1984*). Brandes' beskrivelse af en efterfølgende tids 'Reaktion' mod forgængeren er et eksempel herpå (s. 16/*ADL*, s. 4). I Erik W. Hansen, *The Synchronic Fallacy*. (Odense: Odense University Press 2001), s. 133 har jeg udviklet denne dynamiske eklekticisme til et historisk forløbs- og tilblivelsesprincip under betegnelsen *The Critico-Philological Method*.
 - 20 Se også Paul V. Rubow, *Litterær Kritik*, s. 254f.
 - 21 Hermann Paul havde i 1880 omtalt dette praktisk-pædagogiske princip, som Wilhelm Viëtor i 1882 plæderede for som erstatning for historie-baserede (filologiske) undervisningsmetoder; det er værd at understrege, at reformbevægelsens mål ikke er en videnskabelig synkroni, men den praktiske undervisningssituations pædagogik og didaktik: synkroni er ikke videnskab.
 - 22 Hvis vi udskifter Brandes' ord tekst og litteratur med Hjeltslevs sprog (*OSG*, s. 6), får vi en frapperende lighed.
 - 23 *Op. cit.*, s. 267. Til Rubows to sidste egenskaber, mener jeg, man må

stille sig noget uforstående, hvorimod hans beskrivelse af Brandes' kritiske principper på siderne 262 til 268 må hive enhver moderne lingvist ud af dennes selvtilstrækkelige selvforståelse. Se især s. 262, hvor Rubow citerer Taine: »Aarsagen til Kendsgerningerne er Kendsgerningerne selv«. For et eksempel på det indfølelse, se desuden Rubows essay om Holberg s. 143 i *Litterære Studier*.

- 24 Hjelmslev i en kronik i *Nationaltidende* fra 1928, citeret fra Rasmussen, s. 11; en vis lighed med Brandes' 'brug' af litteraturen kan erkendes, men hans 'drama i seks akter' er også synkront klassificerende (rubricerende) uden, at der er en organisk udvikling mellem de seks akters 'historiske Bevægelse' (s. 17/*ADL*, s 4); 'sondring' kan således erkendes.
- 25 *OSG*, s. 10: »Over for dette emne [Hjelmslevs tese] har en blot diskursiv forløbsskildring ingen mulighed for at vække tilstrækkelig interesse, og et supplerende systemsynspunkt kan dærfør altid gøre sig gældende (...) Men den hidtidige sprogvidenskab, dyrket af filologer med transcendent formaal og med stærk paavirkning fra en mere systemfornægtende humanisme, har ikke ført analysen til bunds, ikke klargjort sig forudsætningerne, ikke bestræbt sig for et ensartet analyseprincip, og er dærfør forblevet vag og subjektiv, æstetiserende og metafysisk, selv naar bortses fra de ikke helt faa tilfælde hvor den har forskanset sig i en helt anekdotisk skildringsform«. Brandes' teoretiske værk *Om Begrebet: den tragiske Skæbne*, hvori forfatteren arbejder med et æstetisk system – »der er en Poesiens Verden, som har sine egne Love« – var Hjelmslev også uvidende om (citeret fra Rubow, *Litterær Kritik*, s. 259-262), og Brandes' krav til digteren om, at man »bag ved den (...) begrænsede Type« skal se »det grundmenneskelige« (»det evigt mandlige [eller] kvindelige«) matcher Hjelmslevs krav om en 'konstans bag fluktuationen' (Rubow, s. 256). Desværre videregiver Eli Fischer-Jørgensen også Hjelmslevs udokumenterede påstand i *Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction* (København: Akademisk Forlag 1975, herefter *Trends*), s. 118.
- 26 Hjelmslev burde have diskuteret Høffdings opfattelse af syntesen som en fundamental kognitiv kategori, hvilket en af Hjelmslevs helte i 1931 opsummerede således: Høffding var »Eksempel på den syntetiske Aand, som ligger bag al filosofisk Interesse og Stræben, og som for [ham] selv var selve den menneskelige Bevidstheds Karakteristikon«. Jørgen Jørgensen, »Høffdings Erkendelsesteori og Verdensanskuelse« (*Harald Høffding in memoriam. Fire Taler*. København: Gyldendalske

- Boghandel 1932), s. 18. Rubow slutter sin *Litterær Kritik* (s. 268) af med konstateringen, at Brandes i sin disputats hævdede, at »al dybere Historieforskning er Psykologi« – et synspunkt, som tidens sprogforskning også arbejdede ud fra (Hermann Paul).
- 27 Rubow, *op. cit.*, s. 124; se f.eks. s. 79, 102, 127, og på s. 104 omtaler Rubow »Genrernes System« og s. 114f., 117 'Systemets forhold til Historien'. Følgende citat (s. 128) er ganske sigende: »Morsomt er det, at H[e]iberg] ogsaa kommer i Haarene på Historien. Da han anlagde Systemet, lukkede han Historien ude, nu da han har et historisk Emne for sig, forsøger han forgæves at slippe Systemet ind«.
- 28 Brandes omtalte sig selv i 1923-forordet (s. 12) som »en endnu ikke trediveårig mand [der] udtalte tanker, som stod i levende strid med de vedtagne«. Hjelmsslevs *GG* udkom, da forfatteren var 29 år, og Rasmussen (s. 9) karakteriserer sigende Hjelmsslev således i forhold til den dengang rådende forskningsånd: »I dette miljø måtte Hjelmsslev kæmpe for sine synspunkter«. Se også næste note.
- 29 Se blot Mikkelsens modtagelse af Wiwels *Synspunkter* fra 1901, hvorom Mikkelsen konkluderer, at den er et »stort Tilbageskridt i den videnskabelige Behandling af dansk Sproglære« (*Om det ny System i den danske Sproglære*. København: Lehmann & Stages Forlag 1902 (Mikkelsen har haft travlt!), s. 63); se også s. 3-6. Endvidere kan Holger Pedersens rektortale i 1927, hvori denne betegner dialektgeografien som tidens vigtigste nye sprogvidenskabelige tiltag, ikke betegnes som støtte for Hjelmsslevs synspunkter (Rasmussen, s. 9).
- 30 Hjelmsslevs karakteristik af Jespersen i nekrologen (*Éssais linguistiques II par Louis Hjelmsslev*. (København: Nordisk Sprog- og Kulturforlag 1973), s. 41-54) tyder heller ikke på, at Jespersen kunne eller ville fremme den ensidige synkrone reaktion mod traditionen, og Hjelmsslev frakendte Jespersen enhver forståelse for Saussure (*op. cit.*, s. 52f.).
- 31 *En Sprogmands Levned* (København: Gyldendal 1938, herefter *Levned*), s. 35. Det åndelige udsyn, som Jespersen demonstrerede dels i biografien (s. 183), dels i sine værker, står i skarp modsætning til den snævre horisont, Hjelmsslev arbejdede inden for; og måske er det ikke tilfældigt, at Jespersen ikke omtaler Hjelmsslev (ej heller H.G. Wiwel) i sin biografi, mens Høffding og Brandes tildeles stor plads, ligesom både Antoine Meillet får en særdeles positiv omtale, og Saussure roses med rette for en sproghistorisk afhandling om indoeuropæisk aflyd,

mens hans *Cours* blot nævnes for introduktionen af termerne diakroni og synkroni.

32 Hjelmslev, *Essais* II, s. 42.

33 Jf. også følgende med henblik på Jespersens antropocentriske sprogsyn, der paradoksalt ikke er en fremmed tankegang for mange af den moderne lingvistikens udøvere i dag, f.eks. kognitivisterne. Parallellen til synkronikernes *locus communis*, at enhver taler gengiver det supraindividuelle system er oplagt (se note 11).

34 Det er måske relevant her at gentage Jørgen Stender Clausens Brandesinspirerede definition af det moderne som det »at være sig selv«, en præcis kommentar til den uselvstændige paradigmeforskning (citeret fra Flemming Lundgreen-Nielsen, *Danske Studier* 2006, s. 201; jf. note 2 og Fru de Staël nedenfor for en lignende tanke, samt Kierkegaard i note 56 nedenfor).

35 »Det, at en Litteratur i vore Dage lever, viser sig i, at den sætter Problemer under Debat.« (Brandes, s. 18/*ADL*, s. 5). Se Lundgreen-Nielsens biografiske kommentar hertil i *op. cit.*, s. 209. Hjelmslev satte ikke problemer til debat – tværtimod; for ham var teoriens uafsluttelighed ikke til diskussion (jf. Jacob Meys anekdote og note 36 og 37). Endvidere fremgår det klart, at del-helhedsparret ikke er en strukturalistisk opfindelse, men en horisont som også spillede en afgørende rolle i Kierkegaards etik i form af forholdet mellem det etiske (det individuelle) og verdenshistorien (slægten); se Søren Holms diskussion i *op. cit.* s. 86, en diskussion *mutatis mutandis* den moderne synkroniker burde have foretaget.

36 Jespersens antropocentriske sprogsyn har sine rødder i Hermann Pauls psykologiske sprogteori, mens hans personlige engagement til hans videnskabelige emne kan være influeret af Høffdings holdning, at »filosofiske Emner staar i et nærmere Forhold til Forskerens personlighed end andre videnskabelige Emner«. Edgar Rubin, »Erkendelsens Uafsluttelighed som et Grundmotiv hos Høffding« (*Harald Høffding in memoriam. Fire Taler*. København: Gyldendalske Boghandel. 1932. S. 5-15), s. 6f., 11. Rubin omtaler samme personlige engagement i forholdet mellem 'Kritiker' (Brandes) og 'Genstand' (*Litterære Studier*, s. 143).

37 Mey, s. 105f. Hvad kunne her være fjernere end Høffdings kritik af Oplysningstidens systembyggere, Descartes og Spinoza, der i deres ønske om erkendelsens absolutte afsluttedhed og hvilen i et og kun et princip vendte tilbage til tiden før Renæssancen (Rubin, s. 8f. Jf. note

- 13 ovenfor); og man behøver næppe at gentage Brandes' syn på litteratur i note 35.
- 38 Viëtors *Der Sprachunterricht* fra 1882 følger samme bevægelse. I Tyskland indtil 1882 ses en stadig brydning mellem Nyhumanismens aversion mod den 'nyttetanke' i undervisningen, som forfægtes af fortalere for en mere fremtrædende placering af de moderne sprog, fransk, især engelsk («mehr Fremdsprachenunterricht, vor allem (...) Englisch») og i en forordning fra 1839 lyder det: »wenn sie [d.h. die neueren Sprachen] sich als Gymnasialgegenstand, wenn auch nur von untergeordnetem Range, behaupten sollen (...) so muss jede Bedeutung für das Leben ganz zurücktreten« (citeret fra Konrad Schröder (udg. af Wilhelm Viëtor: »Der Sprachunterricht muss umkehren« (München: Max Hueber Verlag 1884), s. 18f.).
- 39 Jeg har behandlet dette aspekt i kapitel 1 i min *Om historie og sproghistorie* (Odense: Odense Universitetsforlag 1983), hvor jeg påviser, at den synkrone analyseform, som sagt på ingen måde ny, i perioden mellem 1880 og 1920 får betragtelig hjælp af materielle ('transcendente') faktorer. Jf. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.*, s. 204.
- 40 Jeg forsøger ikke at gøre Brandes synkront- eller nykritisk-moderne; men i forhold til mit emne var Brandes en del af opgøret mod den filologi, som i Hjelmlevs misforståede version kun bliver romantisk-tilbagekuende, og under analysen af Fru de Staëls *Corinna*, hvor Brandes (s. 152/ADL, s. 126) om Italien siger »hvor på så mangt et sted, f.eks. på Forum, en Kvadratalen har en større Historie end hele det russiske Rige«, genspejler indholdet forholdet mellem det synkront-statiske og historisk-dynamiske; se også s. 172-174/ADL, s. 144-46, hvor Brandes beskriver spændingsforholdet mellem form og indhold gennem Corinnas og Oswalds forskellige kunstopfattelser, der munder ud i en immanent æstetik: »det Skønne er dets eget Formaal«, dvs. Selbstzweck eller l'art pour l'art (s. 174/ADL, s. 146).
- 41 Jeg understreger blot sammenfaldet i synspunkt og siger ikke, at Hjelmlev kendte Kroman, som Otto Jespersen 'ikke brød sig meget om', og hvis 1886-debatindlæg Jespersen (*Levned*, s. 211 og 34) kritiserede i et foredrag. Om den pædagogiske 1880'er-strid se Harry Haue, *Almindelse for tiden* (Odense: Syddansk Universitetsforlag 2004), s. 59-60, samt s. 237, hvor Kroman genoplives i 1990'ernes gymnasiediskussion om 'almendannelse'. Se også Edgar Rubins let ironiske behandling af Kromans tro på forskningens afsluttedhed i *Et Grundmotiv*, s. 10.

- 42 Jeg citerer fra Rubow, *Litterær Kritik*, s. 254: »Det, som fremfor Alt interesserer os hos en Nutidsdigter, det er det Nye, der hos ham bryder frem (...) hvad er hans Amerika?«
- 43 For Høffding skred tanken konstant frem gennem brydningen mellem kontinuitet og diskontinuitet, mellem syntese og analyse, og erkendelsen ville aldrig stoppe ved det absolutte (Rubin, s. 8-9). Hjelmlev og den moderne lingvistik har ikke patent på oprøret mod en historisme, der fandt sine idealer i oldtiden.
- 44 S. 23 i Indledningen (*ADL*, s. 9f.) ses en slags definition på et sådant pålideligt historiesyn: det må ikke have sine idealer i fortiden. Der må være mere end et blot intellektuelt slægtskab mellem Brandes og Høffding, som kan anes i Otto Jespersen selvbiografi, men som jeg er uvidende om; dette, ikke-systemforfægtende, synspunkt er i overensstemmelse med Høffdings erkendelsesteori, der jo afviste den absolutte totalitet, det altomfattende system. Totalitære systembyggere hører i bedste fald hjemme på grænsen mellem kunst og videnskab (Jørgen Jørgensen (*Harald Høffding in memoriam*), s. 22).
- 45 Med sidstnævnte ser vi måske Nietzsche (*Historiens nytte*. Oversat af Helge Hultberg. 1996 (1874) København: Gyldendal); thi et værk eller forfatterskab, der intet forhold har til livet, og som ikke er grundet på en ordentlig livserfaring (Brandes, s. 23; 233/*ADL*, s. 9f.), må betegnes som 'virkelighedsløs' (s. 237), og på siderne 237-238 ses et egentligt opgør med den ('falske') filologi, der kun søger fortiden som mål og ideal. Hjelmlevs opfattelse af 'filologi' i *OSG* (s. 7) er langt fra dækkende; jeg vil en passant fremhæve, at den klassiske filologis tekstkritik er mønstreksempler på en filologi, der ikke er atomistisk, men tværtimod evner at begrunde sine emendationes strukturelt med henvisning til helheden, f.eks. latinens manifestation i Ciceros synkrone sprogbrug. Den klassiske tekstkritiks paradoksale rolle i og betydning for udviklingen af strukturbegrebet og synkronibegrebet i det 19. århundrede fortjener sin egen undersøgelse, herunder også J.N. Madvigs rolle i både den pædagogiske og den sprogvidenskabelige debat; hvad er mere synkront end hans latinske ordføjningslære og græske syntaks? (Se blot både forordet til 1883-udgaven af Madvigs *Syntax der griechischen Sprache* (København: Gyldendal 1968 (1847)) og undertitlen [*die Syntax*] *der attischen Sprachform* – en synkron-statisk dialekt).
- 46 Jeg citerer in extenso fra *Gudernes Tungemaal* (København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel. Nordisk Forlag 1911), s. 214: »Ro-

antikens filosofiske Ideer blev Forløbere for vore Tiders alt beherskende Udviklingslære; en dyb Sammenhæng mellem alt værende, fra det laveste til det højeste fra det tidligste til det seneste, gennem en uendelig Række Led, der er sammenknyttet gennem Modsætning og Lighed – det er det romantiske Verdensbillede, og det er for saa vidt ogsaa vores«. Helhedstanken heri er ikke fjern fra glossematikken, der selvfølgelig ville erstatte »Udviklingslære« med 'system og konstans'. Se også Hansen, *Om historie*, s. 101-130, hvor jeg har behandlet Steffens' forsøg på at skabe et totalitetssyn af historie og natur på basis af (historiens) frihed og (naturens) tvang eller nødvendighed.

- 47 For Kierkegaard var digteren uvæsentlig, det tilfældige, og med to løsrevne citater: »Digterens Existent er uvæsentlig i forhold til Digtet« (*Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift. Samlede Værker*, Bind 10, s. 52. Udgivet af A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og H. O. Lange. (København: Gyldendal 1963)); og – i hans diskussion af en livsanskuelses betydning for det litterære værk – »Hensigten overalt er immanent tilstede i Kunstværket« (*Samlede Værker*, Bind 1, s. 39). Den immanente teori/filosofi, der jo mener, at den ikke behøver at rekurere til noget transcendent, var også hegelsk; og når Hjelmlev lader den logiske kontradiktion bestemme den lingvistiske virkelighed – delingen af alle objekter/emner i sprog og ikke-sprog, kunne man godt have forventet en diskussion af, hvorledes teorien til sidst medierer dette paradoks til en syntese, en totaliserende virkelighedsdannelse (*OSG*, s. 111).
- 48 »Et Grundmotiv«, s. 11.
- 49 *Samlede Værker*, Bind 9, s. 101; også s. 96 samt den ironiske behandling s. 91-93.
- 50 Strukturbegrebets dynamik og syntesen fremhæver Hans Brix (*Gudernes Tungemaal*, s. 99-100; samt s. 221). Man kunne ønske, at de klassiske filologer havde været på banen og deltaget i vor periodes sprogvidenskabelige diskussion. Jesper Eckhardt Larsens bog *J.N. Madvigs dannelses tanker* fik jeg kendskab til for sent til at kunne bruge i denne artikel. Jeg takker her min kollega Jacob Isager (Klassisk Filologi) for henvisningen.
- 51 Rubow (*Litterær Kritik*, s. 127) har en kuriøs, om end indirekte bestemmelse af 'filologi' i beskrivelsen af et Heibergværk som »antifilologisk. Enhver sproglig, historisk eller psykologisk Kontrol er udelukket. I Steden for Udvikling af Litteraturens historiske Sammenhæng faar vi en Rubricering«; for Rubow betød 'filologi' altså ikke 'atomisme' eller 'uden sammenhæng'.

- 52 Da Jespersen som sagt ville høre græsset gro, er hans kritik af Neogrammatikernes tilbageskuende historik ganske logisk; jf. Rubow (*Litterær Kritik*, s. 27) om både Fr. Schlegels syn på litteraturens forhold til 'livet' og den af Oehlenschläger udsatte prisopgave om det dynamiske forhold mellem 'digter' og 'nation'.
- 53 Henry James, *Roderick Hudson* (New York: Harper & Brothers 1960. Et genoptryk af den reviderede 1909-udgave). Walter Paters essay »Style« (s. 103-124) i *Selected Writings of Walter Pater*. Edited by Harold Bloom (New York: Columbia University Press 1974).
- 54 Jf. Eliot nedenfor; »the principle of development« er altså fælles for virkeligheden og for romanens virkelighed; men for at tekstualisere virkeligheden må forfatteren sætte begyndelse og slutning på og dermed give romanen en autonomi, som James understregede ved begrebet om »factitious compactness« (jf. Russell nedenfor); dette gør romanen til et sanseligt symbol, ikke en overflødig 'realistisk' efterligning af virkeligheden. I modsætning til romantikeren John Keats i hans »Ode on a Grecian Urn« og den moderne lingvistik søgte James hverken at suspendere tiden eller lade det 'timelige' recurrere til det 'evige' eller statiske.
- 55 Edgar Allan Poe foregreb dette dynamiske strukturprincip i sit essay »The Philosophy of Composition« (*The Portable Poe*. Edited by Philip van Doren Stern. 1967 (1942). New York: The Viking Press), s. 550; og selve ideen om, at slutningen er til stede i begyndelsen – som et glossematisk forløb allerede er til stede som en kalkulatorisk kombinationsmulighed i systemet – supplerede Poe (s. 558) med: 'al kunst har sin begyndelse i slutningen', hvorved kunstværket fremtræder som en immanent struktur eller helhed.
- 56 *Cours de linguistique générale* (Édition critique préparée par Tullio de Mauro. Paris: Payot 1972), s. 33, 117, 140, 152. At det historiske var uden for menneskets bevidsthed, var allerede i de første dekader af det tyvende århundrede et forældet syn og en reel benægtelse af psykoanalysen (Freud). Jeg vil også henvise til Søren Holms fremstilling af Kierkegaards sammenligning mellem naturen og historien (*Kierkegaards historiefilosofi*, s. 40; 30-47). Hjelmslev har i *La catégorie des cas* (München: Wilhelm Fink Verlag 1972. (Zweite verbesserte und mit den Korrekturen des Autors versehene Auflage der Ausgabe Kopenhagen 1935-1937), s. 102) funderet sprogenes kasussystem på et forældet begreb som »une mentalité prélogique«, der bliver til »Le principe structural« (s. 127), der på sin vis 'styrer' dette sprogsystem

- hvad så 'styrer' (fr. *diriger*) måtte betyde. Først fra OSG (1943) løsrev Hjelmslev sproget fra enhver psykologisk fundering. Kierkegaard havde sin bestemmelse af det synkrone, nemlig som et »for Dig«: »For mig er det forbigangne ikke Virkelighed, thi det kan kun det samtidige være, og kun hvad du lever samtidigt med kan være Virkelighed for dig« (Holm, s. 104; og note 34 ovenfor).
- 57 T.S. Eliot, *The Sacred Wood. Essays on Poetry and Criticism*. London: Methun & Co. 1964 (1920).
- 58 I kontrast til Eliots understregning af det upersonlige i digtningen (hans »Impersonal theory«, s. 53; 58) er Henrik Blichers åbningsord til »Et lejlighedsdigt af Johan Nordahl Brun« (*Danske Studier 2006*, s. 166) rart kontante: Bruns »digt (...) lader sig næppe forstå og værdsætte uden et par oplysninger«.
- 59 Rene Wellek beskrev også i kritikken af digtningens autonomi, her med Fjord Jensens ord (*Kritik*, s. 89f.), hvorledes kunstværket lever som »led i en historisk proces og selv underkastet udvikling«. Dette fremkalder mindelser om Rubows dynamiske signifikationsprincip: »Værkets Betydning udtømmes efter Haanden som flere – fra ulige Synspunkter – tilegner sig det« (*Litterær Kritik*, s. 33; 33ff.); mængden af synkrongrammatikker over samme sprogtilstand synes at følge signifikationsprincippet! Med henvisning til Bertrand Russells immanensbegreb nedenfor kunne man sige, at et værks autonomi etableres af 'sætninger, der ikke findes i andre værker' – f.eks. i et værk om forfatterens liv – ligesom en videnskabelig filosofi konstitueres af »propositions which could not occur in the other sciences« (*Our Knowledge of the External World* (London: George Allen & Unwin 1972 (1914)), s. 27).
- 60 Citeret fra Rubow (*Litterær Kritik*, s. 36), der føjer til: »Digteren er i sit Liv som i sine Værker«, en karakteristik der måske ikke er ganske irrelevant, når det kommer til Hjelmslev.
- 61 Hjelmslev illustrerede dette på pædagogisk forbilledlig vis i »Some Reflexions« (note 3): den individuelle taler bliver selv indhold (I) for et udtryk (U), det talte, der selv er et tegn (I r U): Indhold (=konnotatum) r Udtryk(Indhold r Udtryk): det talte som en tegnfunktion bliver et udtryk (U) for taleren som konnotativt indhold (I).
- 62 Glossematikken skelner mellem korrelationelle hierarkier (system/sprog/paradigmer) og relationelle hierarkier (forløb/tekster/syntagmer), men Hjelmslev lod overraskende struktur være udefineret, om end han anvendte den subjektive bestemmelse en organiseret helhed

(OSG, s. 9) herfor. Michael Rasmussen (*Hjelmslev*, s. 459) giver læseren det indtryk, at termen struktur er synonym med den formaldefinerede term konstant. Der er intet belæg for denne sammenstilling i glossematikken. Hjelmslev indfører formelt system-forløb-dualismen som en generel hypotese for al (humanistisk) forskning (OSG, s. 10-11); og spørgsmålet der må stilles er, hvorfor Hjelmslev ikke betragtede det litterære værk som »et emne der synes særlig at indbyde til« afprøvelse af tesen om »et system bag forløbet, en konstans bag fluktuationen«? Poe havde jo vist i sit essay (*op. cit.*), hvorledes et digt som en totalitet bygges op på strengt matematisk-deduktiv-analytisk manér. I betragtning af Hjelmslevs omtale af »relationernes skønhed« i hans »videnskabelige trobekendelse« (Rasmussen, s. 161; 461) må man igen undres over, at han totalt overså den disciplin, hvor æstetikken og menneskets ånd er afgørende, litteraturkritikken, men nøjedes med, hvad der for en kritisk læser reelt fremstår som overfladiske postuler. Jeg må tilstå, at Michael Rasmussens ukritiske behandling af denne væsentlige side af glossematikken er frapperende; jeg henviser blot til siderne 160-168, hvor ærbødigheden over for Poincarés – og Hjelmslevs – overfladiske, postulerende, dvs. metafysiske æstetiseren styrer argumentationen. Mht. 'skønhed' tillader jeg mig at henvise til Keats og Poe.

- 63 Hermann Paul, *Sprachgeschichte* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, Achte unveränderte Auflage. 1968), s. 1-36. Noget paradoksalt må man konstatere, at der kun gives immanens i historie(skrivning)e(n), thi det transcendent ligger nødvendigvis uden for den historiske virkelighed (jf. Kierkegaards system); således er der intet inden for den menneskeskabte virkelighed, der ikke er emne for historieanalysen, og Paul kunne derfor med rette sætte lighedstegn mellem sproghistorieteori og sprogteori. I Kierkegaards 'historiefilosofi' ses en tilsvarende opfattelse, idet alt historisk og i sidste instans også naturen 'ligger i tiden', om end ikke 'i Øjeblikket' som historien selv gør det (Holm, s. 38). Tilblivelse er altså en fundamental 'forlæns' empirisk kategori, der naturligt var en del af Brandes' 'dramatiske' horisont.
- 64 Igen må man beklage, at Hjelmslev ikke formaldefinerede termen synkroni og derfor arbejdede metafysisk, idet den kontradiktoriske modsætning mellem synkroni og diakroni er underforstået i hele hans værk, således som det hyperflot udtrykkes i: »desuden er diakroniske betragtninger, som det er bekendt fra nyere sprogvidenskab, irrelevante for den synkroniske beskrivelse« (OSG, s. 93). Fischer-Jørgensen

- lukkede også øjnene for denne inkonsekvens (*Trends*, s. 141-142), og muligheden for, at Hjelmlev ville have kunnet formaldefinere synkroni uden historiske elementer, er mere end tvivlsom. Poe (*op. cit.*, s. 553) så det umulige i noget sådant: »a certain degree of duration is absolutely requisite for the production of any effect at all«. Jf. note 64 og Russells og James' »continuity«.
- 65 Konteksten er her den 'lærde skoles' historie. *Almindannelse for tiden*. Odense: Syddansk Universitetsforlag. 2004. De sidste linjer af dette afsnit er baseret på Harry Haue, s. 55-67. Se også Bo Hakon Jørgensens artikel i *ADL* om den litterære periode 1890-1900 (Symbolismen) i afsnittet »Teoretisk sammenfatning«.
- 66 Jeg baserer det følgende på ovenfor citerede værker af Høffding samt Jørgen Jørgensens og Edgar Rubins artikler i *Høffding in Memoriam*.
- 67 Med et Goethecitater: »Oft gerundet, nie geschlossen« (Jørgensen, s. 23). Dette forskningssyn ses også hos moderne matematikere, der fremhæver matematikkens *unity* og *diversity*.
- 68 At der skulle have været en nærmere kontakt mellem de to, kan vist ikke dokumenteres; jf. Carl Henrik Kochs artikel om Harald Høffding i *Dansk Filosofi i Positivismens Tidsalder – 1880-1950* (København: Gyldendal 2004), s. 31-87. For følgende skylder jeg Carl Henrik Koch tak: Høffdings afhandling om »Filosofiske Problemer« (1902; Jørgensen, s. 16) blev oversat til engelsk i 1905 under titlen »The Problems of Philosophy«, som også blev titlen på Russells 1912-værk, og i monografien »Relation som Kategori« (1921) henvises der til Russells »Introduction to Mathematical Philosophy«.
- 69 Se note 59 ovenfor. Hjelmlev henviste til Russells filosofihistorie i *OSG*, s. 93, note 1.
- 70 Den logiske dialektik er følgende: $((S2 \rightarrow S1) \& \text{non-}S1) \rightarrow \text{non-}S2$. Hverken Høffding eller Russell ville acceptere en sådan 'afsluttet' systembygning. Se det glossematiske definitionssystem i Francis Whitefields oversættelse af *OSG (Prolegomena to a Theory of Language)* (Madison: The University of Wisconsin Press 1963), s. 131-138; falsificeres Definition 1 (af termen *analysis*), falsificeres alle 137 efterfølgende definitioner, fordi disses sandhed forudsætter Definition 1s sandhed. Hverken Høffding eller Russell accepterede analysens meto- disk-'kognitive' forrang.
- 71 S. 322-28 i *An Inquiry into Meaning and Truth* (London: Penguin Books 1969 (1940)).
- 72 Bemærk Høffdings fodnote i *Totalitet som Kategori*, s. 268; her gør han

de erkendelsesteoretiske 'Fundamentale Kategorier' syntese og relation til korrelative kategorier, hvor han i *Den menneskelige Tanke* (s. 155) havde gjort syntesen til nummer et og placeret relation på andenpladsen, fordi denne var »indeholdt« i hin.

- 73 I Russells 1914-værk (s. 65f.) ses en præcis formulering af Kants åbningsord i B-udgaven af *Kritik der reinen Vernunft* (udg. af Raymund Schmidt. Hamburg: Felix Meiner Verlag 1956), B1, s. 38. Russell fremstår her som en slags fadder til 60'ernes generative transformationsgrammatik. 'Dementeret' som den blev i kraft af henvisningen afviste K.E. Løgstrup også nominalismen, men uden henvisning til Russell (*Vidde og prægnans. Metafysik I*. København: Gyldendal 1976), s. 52. I *Skabelse og tilintetgørelse. Metafysik IV*. (København: Gyldendal 1978), s. 132-34 uddyber Løgstrup kritikken af nominalismen: »Nominalismen lægger luft mellem vor erkendelse og tingene og anerkender vi nominalismen er vi godt på vej til at reducere videnskab til teknik og kvæle al anden impuls til erkendelse end beherskelse af tingene«. Michael Rasmussens nonchalante og ironiske behandling (se Rasmussen, bl.a. s. 156) tager overhovedet ikke stilling til Russells og Løgstrups kritik, herunder analogiens erkendelsesmæssige rolle (Løgstrup, *Skabelse*, s. 134-42).
- 74 Hjelmslev overser betydningen af identitet, f.eks. pars pro toto-loven, i drømmetydningen og psykiatrien; se Erling Jacobsen, *De psykiske grundprocesser*, kapitel 1. Freuds arbejder var ukendt land for Hjelmslev. Høffding sagde i *Formel Logik* (København og Kristiania: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag 1913), s. 8-9, at »Al Analyse forudsætter Syntese« og (som Russell), at »Den logiske Tænken er i en vis Forstand ikke produktiv [Russell: *constructive*]. Dens Arbejde gaar ud paa gennem Analyse og Sammenligning [Russell: *analysis*] at bringe til udtrykkelig Bevidsthed, hvad der allerede er indeholdt i de givne Totalanskuelser, der ere den oprindelige Synteses Værk.«
- 75 Hjelmslev burde have skrevet sig følgende bag øret: »Nothing of any value can be said on method except through examples« (*Our Knowledge*, s. 240).
- 76 Et parallelt eksempel til Russells asymmetriske relationer er en hyppig sprogbrug som skotsk (Edinburgh) »Keep that oot ay other people's business, or yi'll git it broke, right« 'Hold snuden for jer selv, hvis ikke I vil have den brækket' (Irvine Welsh, *Glue* (London: Vintage 2001), s. 10), hvor denne formelle parataksis ikke kan opløses udtømmende til en sideordningskonjunktion og to varianter af »een sætning«, dvs. en

sætning med to funktioner, både »selektierende« som bisætning og »selekteret« som hovedsætning (*OSG*, s. 65f.).

- 77 »Est cas une catégorie qui exprime une relation entre deux objets« (*La catégorie des cas*, s. 96; 134). Hjelmlev (*OSG*, s. 76) omformulerede dette i sit funktionsbegreb: »en størrelse er ikke andet end to eller flere størrelser med indbyrdes funktion«.
- 78 I sidste kapitel af *Our Knowledge* (især s. 227ff.) bragte Russell et psyko-sociologisk aspekt ind i forskningen, idet han diskuterede forholdet mellem årsag og forskerens frie vilje, og både Brandes, Høffding og Jespersen måtte nikke velvilligt til Russells konklusion: »Freedom (...) demands only that our volitions shall be, as they are, the result of our own desires, not of an outside force compelling us to will what we would rather not will« og »the desire for unadulterated truth is often obscured by love of system«, fordi »the one little fact which will not come inside the philosopher's edifice has to be pushed and tortured until it seems to consent. Yet the one little fact is more likely to be more important for the future than the system with which it is inconsistent (*Our Knowledge*, henholdsvis s. 239 og 241), et princip som er blevet gennemført i Erik Hansen & Hans F. Nielsen, *Irregularities in Modern English*. Second edition revised by Erik Hansen. 2007 (1986). Odense: University Press of Southern Denmark.
- 79 Ian Hacking, »What Mathematics Has Done to Some and Only Some Philosophers« (*Mathematics and Necessity*. Proceedings of the British Academy 103. S. 83-138. Edited by Timothy Smiley. Oxford: Oxford University Press 2000), s. 86, 88.